

Část pátá

OD TŘICÁTÝCH LET K DNEŠKU

Jsmo v době postkomunistické, o které autor knihy „Dějiny ženy“ pravděpodobně ani nevěřil, že přijde.

Komunisté v dějinách ženy způsobili zásadní obrat – v žáných jiných ideologiích nebylo zrovnoprávnění ženy zahrnuto jako jedna z hlavních podmínek. Nikde jinde také zájmy žen nebyly podřizovány zájmům dělnické třídy coby nadřazené kategorii a zájmy dělnické třídy nebyly podřizovány zájmům ideologie. Nikde jinde neskončila emancipace tak rychle a rafinovaně, že si toho ženy ani nevšimly. Postavení ženy v socialistické společnosti lze nejlépe vyjádřit slovy: „Dělejte to, co děláme my, přizpůsobte se nám a my vás pak uznáme za rovnoprávné.“

Jenomže socialistické společnosti jaksi odzvonilo, a bylo by možná dobře podívat se nyní alespoň letmo a bez nároků na úplnost, jak to vlastně se ženou vypadalo a vypadá v posledních padesáti až šedesáti letech až k dnešku, především ovšem u nás.

Žena se začleňuje do pracovního procesu. Změna hospodářských poměrů v důsledku světové hospodářské krize na přelomu dvacátých a třicátých let (tedy v době, kdy psal S. K. Neumann své Dějiny ženy) přivodila i v Československu sociální rozvrstvení obyvatelstva ve městech a mezi jednotlivými vrstvami vznikly příkré majetkové i vzdělanostní rozdíly. Krize v Československu měla ve srovnání s většinou kapitalistických států mnohem vleklejší a těžší průběh. Heslem československých komunistů té doby bylo: komunismus – jediná záchrana, a za příklad si brali Sovětský svaz, kde byla rozběhnutá první pětiletka a kolektivizace zemědělství.

Povídka „První vítězství“ Jiřího Stana, (jež oživuje archivní dokumenty o věcech, které se dnes poslouchají jako bajky – ročenka Rudého práva 1964 – a jejíž děj je umístěn právě do počátku třicátých let) charakterizuje snahy komunistů zapojit do svého programu co nejvíce rodin. Agitátoři zasahují do rodiny a do vztahů mezi manželi, jejichž role v této povídce vytvářejí typický obraz o vzájemném postavení muže a ženy té doby v *chudých vrstvách*:

„...V Pokludově se cosi vzbouřilo. Odjakživa byla tichá a pokorná, celý život trpěla, mlčela a dívala se na svět tak, jak ho viděla kolem sebe v koloniích. Bída ji naučila spíš pokoře než vzpouře. A teď z ní vyšlehlo všechno zoufalství, které se strádalo dlouhé roky. Už nemohla dál.

„Františku, nepodepisuj!“ Už to nevydržím, děti ještě chodí do školy... Františku, proboha...“

Z očí jí tekly horké slzy.

„Vzpatuj se, Františku, vždyť to stejně nezachráníš jedním podpisem. Zabi-ješ mne, celou rodinu.“

Pokluda položil tužku na stůl, vyprostil se ženina objetí a vstal. Agitátor Kozubík stál celý bledý u dveří a díval se na Pokludovou. Pak šeptl, jako by se bál, aby svým hlasem nikomu neublížil:

„Tak mi půjdem, Františku...“

Tíživě vteřiny jakoby se propadaly lidem pod nohama. Pokluda hlasitě vykřikl: „Nikam nepůjdeš!“

Cítil, že se mu tím vykřikem ulevilo. Tiše dodal:

Stejně to není život... ať tak, nebo tak...“

Obešel zhroutenou ženu a usedl ke stolu. Chvilí váhal, pak vzal tužku a podepsal...

Agitátoři odešli. Pokluda přiklekl k ženě. Pohladil ji po vlasech. Usmál se sám sobě. Nevěřil by, že projevit něhu je tak snadné. Nikdy to nedělal..."

Přes vysokou nezaměstnanost a hluboké třídní propady si stále mnoho žen mohlo dovolit zůstat v domácnosti a starat se „jen“ o rodinu. Byly *relativně* dobře zaopatřené svými muži a neměly nejmenší chuť ani racionální důvody, proč pracovat ještě navíc mimo domov. Manželem po celý život zaopatřovaná čtyřicetiletá žena z malého města či vesnice, zkušená a dokonale zacvičená v domácích pracích či na statku a ve výchově dětí, se těšila vážnosti, jako by pracovala mimo domov. Snad ještě více později, ve válečných letech, kdy se rodiny z měst, nebo alespoň jejich děti, uchylovaly k příbuzným na vesnici, kde byla životní úroveň vzhledem k soběstačnosti vyšší.

Ale ještě před druhou světovou válkou bylo vzhledem k nezaměstnanosti vloženo nežádoucí, aby šla zaopatřená žena pracovat. Žena v domácnosti se ocitla v tlaku – z jedné strany bylo její společenské postavení snižováno, na druhou stranu, chtěla-li se seberealizovat mimo domov, byla osočována z toho, že potřebným bere příležitost k práci. „...To jenom městské hospodyně jsou postiženy podezřením, že nemají nic na práci než se strojit, dobře vypadat, bavit se a trochu uklízet. Pro většinu se našlo označení pavlačových paniček,“ píše časopis pro ženy z roku 1941.

Právě z měst však vyšlo volání po správném hodnocení žen – *hospodyň*. Nebezpečí třídní závisti mělo překlenout obecné vzdělání a občanskou rovnoprávnost mužů i žen. Při přehodnocování všech hodnot došlo i na ženu v domácnosti, na tzv. *hospodyně*, jejíž práce se oceňovala především z národohospodářského pohledu. Ženské hnutí šlo z počátku za vysvobozením ženy z bída hmotné, duchovní i mravní, a za vhodné prostředky považovalo vzdělání, cílevědomou práci a existenční samostatnost. Vzrůstající bída neprovdaných a nezaměstnaných dívek a žen odsunula zájem o ženy v domácnosti – o hospodyni v pravém slova smyslu – ale i o mateřství z čelného místa.

Nicméně nejen samy ženy poznaly nebezpečí jakéhokoli snižování významu *hospodyňství* a *mateřství*, také společnost sama pochopila, že podceňováním ženy v domácnosti a především matky jsou ohroženy národohospodářské zájmy. Žena zbavovaná péče o domácnost byla okolnostmi nucena orientovat se na nakupování věcí za vydělané peníze – tedy už ne na výrobu těchto věcí doma.

Idea žen – *hospodyň* však byla neudržitelná. Bylo samozřejmostí, že mladá dívka studovala, nemusela-li z ekonomických důvodů hned po dosažení základního vzdělání pracovat v továrně.

Třicátá léta. Ve třicátých letech tedy dorůstala nová generace žen, která poznala, jak náročná je úloha matky zaměstnané za pultem obchodu, v kuchyni, v dílně či na poli. Na druhé straně je přirozeností matky, která si přeje, aby se její dítě mělo v životě lépe než ona. Co nestihla a čeho nedosáhla matka, mělo naplnit dítě. Bylo-li to tedy jen trochu možné, dívka se vzdělávala.

Třicátá léta zaznamenala návaly *ženské studující mládeže* do škol, vystudované pak směřovaly do úřadů a výtěžných povolání vůbec. Studia si mohla dovolit mládež buržoazie nebo těch rodičů, kteří si měli co „odtrhnout od úst“. Zaopatřit doerči co možná pohodlné, bezstarostné živobytí tak, aby po odbytí (často skutečné

odbytí) svých pracovních hodin mohla se věnovat jen a jen sobě a svým zájmům, to bylo cílem mnoha rodičů, píše tehdejší tisk. Zastánci tradičních, pravých hodnot, které podle nich spočívaly jen v obětavé práci pro rodinu a tím pádem i pro společnost jako celek, se na tento trend dívaly velmi kriticky. „...mladá, vystudovaná dívka chtěla sloužit především své požívačnosti. Bylo tu mnoho pochybného, nezdravého, škodlivého. Dceruška, zázračné dítě, doma uctívané, hýčkané a obdivované, žila si jako princezna, ani větříček životních strastí na ni nefoukl. To už ochotná maminka zařídila, aby ze života bylo jí přiděleno to nejlepší. Studovala. Nu, ano, to se přeci samo sebou rozumí, bude svou paní, bude mít jednu krásné místo a s mužem dohromady dvojitý příjem. Studie šly hravě, neboť nemusela na nic sáhnout, všechno se jí podalo, připravilo, zaplatilo, koupilo...“

Mladé vystudované slečny z menších měst odcházely do velkoměst, třeba za pár korun měsíčně. Původní rodina, rodiště *není jedinou možností seberealizace*. Velkoměstské slečny přijímaly svou samostatnost jako samozřejmost. Ona samostatnost byla často nahlížena jako povýšenost a u mnohých se ono náhlé sebevědomí stalo skutečně povýšeností nad rodiči. Vzdělané dívky mají přece jiné vzdělání, vyrostly v nových poměrech, mají před sebou jinou budoucnost!

Úřady se plní slečnami bezvadně oblečenými, učesanými a nalíčenými, s nadsázkou řečeno - kopie filmových hvězd. Starší generace a dělnická mládež, která v životě nic zadarmo nedostala, na tuto dobu vzpomíná jako na éru „bobečků“ - rozmazlených holčiček a chlapečků, které se derou na jejich místa, nepoznaly skutečnou nutnost vydělávat peníze.

Přival oněch „bobečků“ způsoboval vichřice v hlavách i poklopcích mnohých šéfů, kteří zaměstnávali mladé a krásné sekretářky. Jenže tehdy ještě neexistoval pojem sexual harrasment. O to větší to musel být šok. Nejen pro pány, ale i pro jejich manželky. Maloměšťácká morálka dostávala na frak a komunisticky smýšlející pozorovatelé společenských jevů měli další důvod k odsuzování bohatších vrstev. Koho však měli kritizovat dřív? Pány šéfy, prominentní dcerušky- sekretářky, nebo „ubohé paničky“ oněch šéfů?...

„...V tu dobu byly manželky pánů šéfů těchto módních figurek degradovány na bezplatné služebnice svých manželů, právě tak, jako maminky „bobečků“. Slečny vytvářely nový sport. Být sekretářkou vysoce postaveného šéfa bylo záviděníhodné postavení, zejména, nebralo-li se to s prací tak vážně. Mnoho těchto loutek, sobecky jen příjemnosti života mlsajících, rozdupalo pěstěným nožkama stárnoucí srdce manželek svých šéfů a vzalo si na svědomí zničení štěstí rodiny, ba i životů. Našla se i taková výtečnice, „jejíž srdce vzkvétalo vždy dvěma květy“, která se po zničení syna a ženy svého šéfa usadila na místo té, která si pro její zločinné jednání a ze žalu nad ztrátou syna vzala život. A krásná slečna žije blaženě se svým bývalým šéfem, a pranic si nedělá z toho, co zavinilo její sobectví...“ rozčiluje se redaktorka jednoho ženského časopisu z roku 1939.

V Americe se ve dvacátých letech v období velké prosperity rozmohl mezi dívkami „sport“ poněkud drsnějšího ražení - tzv. *zlatokopectví*. Nešlo o zaměstnání, nýbrž o velmi benevolentní americkou rozvodovou legislativu. V Evropě byl rozvod pro ženu hospodářsky velmi málo výhodný, na rozdíl od Ameriky. Tam jsou soudem stanovené alimenty či odškodnění tak vysoké, že rozvedeným ženám zajistí ekonomickou nezávislost a mnohdy i bohatství do konce života. *Golddigirl*, zlatokopka se tedy provdala za dobře situovaného muže a krátce na to se s ním rozvedla. Taková „zlatokopka“, již se podařilo uskutečnit výhodný sňatek, uchová

si i po rozvodu vyšší sociální postavení. Zlatokopky však nemusely vždy usilovat o sňatek, stačilo bohatému milenci pohrozit skandálem, aby dostaly odškodné.

Vratně se však do nižších společenských sfér a do krajů evropských. Zde zatím leckteré chudé děvče marně shánělo práci, aby se uživilo a nebylo odkázáno na finanční podporu rodičů. Přílivem bohatých, zabezpečených dívek, už zmíněných „bobečků“ do úřadů, se značně snížily možnosti mladých mužů jak na práci, tak na založení vlastní rodiny. Z toho vznikla nevráživost vůči ženské rovnoprávnosti, poukazovalo se na „bobečkovství“ protěžovaných zaměstnaných mladých žen a také provdaných žen zaměstnaných, dobře placených manželů.

Zájmy společnosti spočívaly v tom, aby dívky z bohatších rodin, které nežene do práce bída, zůstávaly doma a dělaly to, co jejich matky a babičky – věnovaly se domácnosti a nebraly práci potřebným.

Žena ve válečných letech. Ještě druhá světová válka měla v praxi znova vyzkoušet, nakolik je ženské pohlaví silné. Léta poznamenaná válkou byla pro postavení ženy ve společnosti prubířským kamenem, na něž prokázala to, co už stejně dávno věděla: že je s to nahradit muže v práci za nejtěžších podmínek. Známe válečné hrdiny, válečné hrdinky pohřbila anonymita.

Válka akademické otázky ženské zaměstnanosti a rovnosti s muži odsunula na pozdější dobu, na otázky nebyl čas, muži z celé Evropy rukovali na fronty a ženy si emancipaci vyzkoušely se vším všudy: Pracovaly ve zbrojařském průmyslu, v potravinářství, těžkém kovoprůmyslu, nahrazovaly muže ve všech odvětvích, která dosud byla jen doménou mužů.

Stejně významné ale bylo, že žena mnohdy zůstala sama na obživu celé rodiny včetně svých příbuzných a starých rodičů.

Dohadují-li se sociologové, kdy v dějinách lidstva začala skutečná krize rodiny, veskrze se shodují v tom, že právě druhou světovou válkou. Ačkoliv, jak jsme viděli, S. K. Neumann tuto krizi zaznamenával daleko dříve, ve válce asi nabyla zvlášť výrazné rysy. A to navzdory tvrzení, že vnitřně se rodina za války opět pevně semkne, její členové „drží při sobě“ bez rozdílu pohlaví a věku.

Zdánlivě ano.

Rodina se stává jediným útočištěm před hrozbami, které na jedince útočí z venčí: hlad, zima, neustálý strach o sebe a své blízké. Rodina je nucena žít ve vzájemné pospolitosti: zima většinou nahání všechny členy do jediné vytopené místnosti (je-li čím topit), zákaz vycházení ve večerních hodinách sdružuje rodinu u jednoho stolu, a tak dosud už jinak smýšlející mládež opět naslouchá „rozumům“ starší generace a naopak. Děti, ženy, muži, staří i mladí z buržoazních i dělnických rodin – každý nějak přispívá k materiálnímu zajištění celé rodiny. Kde chybí otec, který většinou rozhodoval o tom, co kdo bude v rodině dělat, nastupuje dospělý syn, a kde chybí i syn, stává se „hlavou rodiny“ matka. Tak to vypadá však pouze v krajích, které válka nepostihla bezprostředně.

V době, kdy žije v jedné místnosti namačkána celá rodina – od dětí až po starce, je intimita ve dvou téměř přepychem. Ale láska nejen že kvete v každém věku, ale také v každé době, a v dobách, kdy se zdá, že není místo ani chuť pro romantiku, je tomu právě naopak. „Pro vznik pocitu lásky u obou pohlaví jsou nejpříznivější údobí, ve kterých je emocionalita zvýšená.“ (Jaromír Janata, *Dvojí svět*). Může jít jak o emoce pozitivní, tak negativní – strach, nebezpečí, obavy. Z psychologických pokusů je známo, že lidé, kteří jsou v nebezpečné situaci, se snaží navázat kontakt

s ostatními lidmi. Strach také zesiluje sexuální pud. Během válek se tedy lidé zamilovávají velice snadno. Lásky mezi mužem a ženou byla (nejen) ve druhé světové válce často jedinou vírou, jedinou náplastí na strach z budoucnosti, byla potvrzením lidské hodnoty, která byla fašisty tak hluboce devalvována. Cítil-li někdo, že je milován, že je vážen a uznáván druhou osobou, bylo obtížnější nechat se ponížít v chudbě a strachu ze smrti. Milence okolnosti světa, kde si nikdo není jist zítřkem, naučily žít pro přítomnost, nemyslet na budoucnost, sexuální rozkoš a láska byly jediným zdrojem příjemných pocitů.

Bohatí chudnou a na situacích, které přináší každodenní život, se ukazuje, že majetek není nutně synonymem lakoty a zla, tak jak byla zjednodušeně vykládána buržoazní morálka. Všechny ženy spojuje stejný strach o své muže, děti, rodinu a to kromě jiného napomáhá ke stírání společenských rozdílů. Sdílení stejných prožitků a tragédií lidí opatrně, ale spíše jen zvenčí, pozvolna sblízuje. Na druhou stranu strach o „vlastní kůži“ sytí zbabělost, udavačství, ukazují se pravé charaktery, „není čas na hrdinství“. Základní a jedinou jistotou pro jedince však zůstává v těchto časech rodina, tím spíše, že totalitní fašistické či nacistické režimy si rodiny neváží.

Ono znevážení rodiny fašisté dováděli do krajností. Ukájeli své zvrácené sadistické choutky tím, když se kochali psychickým utrpením z oddělování žen od svých mužů a žen od svých dětí, které pak buď postříleli nebo před očima svých blízkých utýrali k smrti či ženy znásilňovali před svými muži. Nevážili si člověka jako jedince, zrovna tak jako židovské rodiny a jako kterékoli rodiny jiné.

Za pět let války jsou celé rodiny rozprášeny do různých koutů světa. Filmy i literární díla nám ukazují dramatické okamžiky, kdy se miliony párů po letech násilného odloučení zase shledávají, kdy se miliony žen s konečnou platností dozvídají, že jejich muž či syn zahynul, desetitisíce párů se rozcházejí, miliony rodin jsou přesídleny mimo rodné město či zemi.

Krise rodiny tu přichází nikoliv zevnitř, ale zvenčí – jako katastrofa, jako tragédie. Má však jeden důsledek – otřásá rodinou jako jistotou, jako záštitou, jako bezpečím. Je to jiný zdroj krize rodiny, než o jakém psal S. K. Neumann, děsivější tím, že zasahoval bez výběru, bez možnosti obrany, a to i rodiny, které předtím žádnou krizi nepocitovaly.

Válka způsobila, že poměr žen a mužů v Evropě je ve značném nesouladu. Například v Německé spolkové republice byl rozdíl zvláště příkrý: V roce 1955 zde bylo o tři miliony více žen než mužů. V Anglii o dva miliony více. Tento nepoměr není snad způsoben pouze válečnými ztrátami, protože přebytek žen vzrůstá i v zemích, které neztratily muže za války. Příčinou tohoto fenoménu je snad okolnost, že ženy žijí v průměru déle, takže jich přibývá, přestože chlapců se rodí více než děvčat. (Výzkumy potvrdily poměr 104 narozených chlapců na 100 novorozeneých děvčat.)

Poválečná žena. Po válce nastala velká populační exploze, částečně také díky tomu, že mladé páry měly tendenci brát se poměrně velmi brzy. V USA se projevila jakási „protiemancipační“ vlna, která vyšla od samotných žen. Ženy, jež za války dokázaly, že jsou silné a schopné čelit krizím jako muži, se náhle cítily příliš emancipované a málo ženské, což psychologové dávali do souvislosti s válečným napětím, které prokázalo slabost a neurotismus amerických vojáků a z toho vyplývající nepřirozené postavení ženy v rodině.

Proto americké sufražetky začaly hlásat návrat k ženskosti, k domovu, rodině. Módní myšlenkou studentek, které opouštěly univerzity, bylo vdát se a změnit se v hospodyně, starající se o blaho manžela a dětí. Tehdejší americká ideální rodina žila v domku se zahradou a psem a představovala otce, matku a čtyři děti s tím, že otec denně odcházel do práce ve městě, zatímco manželka trávila čas přepravováním dětí mezi školou, tenisem a jinými zájmovými kroužky. Časopis „Life“ z roku 1956 líčí ideální ženu ze středních vrstev jako dvaatřicetiletou, hezkou a oblíbenou ženu v domácnosti, matku čtyř dětí, která žije na předměstí od svých šestnácti let, kdy se provdala. Je to vynikající manželka, matka, hostitelka a „manažerka“ domácnosti, která si sama šije šaty, organizuje ročně několik večírků, zpívá v kostelním sboru a spolupracuje s rodičovským sdružením a se skautkami a je oddaná svému manželovi. Dále „Life“ píše: „V rámci svého denního programu chodí na klubové či dobročinné schůze, stará se o nákupy, věnuje se keramice a chystá se učit francouzsky. Také cvičí na trampolině, aby si udržela figuru.“

Některí sociologové se domnívají, že odhodlání změnit se v hospodyně si dovolily jen ty ženy, které už prošly vzděláním a určitou fází emancipace, a jejich ideální ženství považují za hru, v níž se snažily uměle zbavit své aktivity a v roli podřízené se stát prostředkem k tomu, aby muž získal ztracenou rovnováhu. V padesátých letech ve Spojených státech většina žen nepracovala, i když představa zaměstnané ženy nebyla tak neslýchaná. Článek v časopise „Womans Home Companion“ (Ženin domácí společník) z roku 1950, nazvaný „Chtějí ženy opravdu pracovat mimo domov?“, přináší výsledky ankety – 52 procent čtenářek chtělo zůstat v domácnosti, zatímco zbytek už se vrhal do zkrácených pracovních úvazků, o zaměstnání na plný pracovní úvazek se neuvažovalo. Otec byl ve městě zaměstnán s největší pravděpodobností u velké společnosti a očekávalo se od něj, že jako loajální člen společnosti se drží její linie i za cenu častého stěhování do různých částí země. V roce 1954 se každý pátý obyvatel Spojených států stěhoval jednou ročně.

Začátek a konec emancipace československé ženy. Jinak tomu bylo v zemích, které nastoupily cestu socialismu. Válečná léta ve většině evropských zemích znamenala další krok k faktické emancipaci ženy, a to daleko důslednější, než tomu bylo před čtvrt stoletím, a emancipace se zredukovala na pouhé napodobování muže ve smyslu „co dovede muž, žena dokáže také“. Ženy nastoupily za druhé světové války na místa mužů ve více oborech a ve větším počtu na místa mužů a také si svá zaměstnání udržely i po válce, v komunistickém Sovětském svazu a lidově demokratických zemích důsledněji než v zemích kapitalistických.

Padesátá léta byla příznačná vírou v nový věk, v němž je možné cokoliv. K výrobě elektřiny se začínala využívat atomová energie, vědci objevili strukturu DNA a na dosah měli vakcínu proti obrně.

Zatímco v Americe se většině lidí naplňoval sen „domov pro každého“ (v poválečných letech vzrostl počet majitelů rodinných domků víc než za posledních 150 let), v zemích, které se daly cestou komunismu, zůstal tento sen nenaplněný do současnosti. Ženy pro změnu nabyly *právní rovnoprávnosti*, a jejich právo se v rámci soudružské loajálnosti stalo povinností. O povinnosti pracovat a volit jednu stranu se Američankám, Němkám či Švédkám ani nesnilo.

V Československu v padesátých letech emancipace nabyla svého vrcholu a (v rámci emancipace občanské) také velmi rychle skončila – eliminací demokratického

smýšlení formou politických procesů, které vyvrcholily popravou čtyř osob, mezi nimi právničky Milady Horákové, odvážné ženy, odbojačky, která byla téměř pět let vězněna nacisty, demokratky, která svou práci orientovala mimo jiné na rovnoprávnost žen. V souvislosti s procesem Milady Horákové se odehrálo dalších 300 politických procesů a bylo odsouzeno více než 700 bývalých členů Československé strany národní socialistické, v letech 1948 - 1954 je počet politických vězňů stanoven na 200 000 osob, v zemi fungovalo 422 táborů a věznic.

Přesto se socialistický systém snažil ve své nesvobodě zachovávat prvky „demokracie“. Hlavní otázkou už nebylo, zda se má žena držet spíše plotny nebo psacího stroje v kanceláři. Komunisté vsadili na ženu jako na důležitou pracovní sílu, která má národní hospodářství pomoci postavit na nohy. Otázkou bylo, co by měla žena pro obnovu hospodářství udělat, na co jí stačí síly. Postavení ženy ve společnosti nebylo otázkou žen samotných - jejich svobodného rozhodování na základě vlastního citění a chtění, ale předněm politických diskusí, do nichž ženy samotné neměly možnost prakticky zasahovat. Ostatně proč také, když si jsou s muži rovny? Po únoru 1948 byly ženy masově vyzvány, aby se zapojily do budování socialismu s tím, že společnost jim pro pracovní uplatnění vytvoří maximální podmínky. K tomuto účelu jim v květnu 1948 byla ústavním zákonem přiznána rovnoprávnost. Postupně klesaly platy mužů, takže zaměstnanost žen se z hlediska rodinného rozpočtu stala nutností. Slíbený rozvoj služeb pokračoval velmi neuspokojivě a výchova dalších generací k rodičovství byla opomenuta úplně.

Slovo *společnost* se stává synonymem *socialistické společnosti*, státu, „nás všech“, „nás, pokrokově smýšlejících“, „nás, kteří jsme si všichni rovni - ženy i muži.“ A kdo smýšlí jinak, je proti nám, je reakcionář, později zrádce.

Rovnost mezi muži a ženami, jak ji předložil komunistický program po vzoru Sovětského svazu, mohly ženy ze západních států závidět. Žena byla s mužem postavena naroveň, ovšem jen po stránce materiální, pracovní. Samotným ženám, ale ani mužům, se tímto však život nezlepšil. Myšlenka, že emancipace nespočívá jen v paragrafech, ale v respektování rozdílnosti pohlaví, které je podmíněno vyjasněním si *mezilidských vztahů*, posílením rodinného života, nemohla být v komunismu naplněna.

Komunisté si rodiny nevážili, v totalitních zemích nahrazovaly rodinu Strana a Vlast, kolektivistické představy Lenina podporovaly volné svazky, od kterých později Stalin musel upustit. Krátce po říjnové revoluci v Rusku vydala bolševická vláda zákon, který zrušil církevní sňatek, do té doby jedinou platnou formu uzavření manželství, a nahradil jej úřední registrací. Současně s tím vláda odsouhlasila rozvod, který byl formální záležitostí. Pouze v případě, když s rozvodem jeden partner nesouhlasil, rozhodoval soud. Tento revoluční čin vycházel z francouzského zákonodárství z roku 1792 a jeho cílem mělo být odekonomizování sexuálního života, oddělení hospodářské závislosti od sexu. Vystala otázka, kterou se zabýval ve své knize i S. K. Neumann, totiž jsou-li lidé od přírody monogamní či polygamní, zda je rodina přirozenou jednotkou, nebo jen výsledkem politických a hospodářských systémů. Bedřich Engels byl přesvědčen, že v socialismu se stanou i muži monogamními. Sám byl zastáncem monogamie, ve svém spise „O původu rodiny“ prohlásil: „Protože pak pohlavní láska svou povahou je výlučná - ačkoli tato výlučnost je skutečněná veskrze jen u ženy - je i manželství založené na pohlavní lásce svou povahou monogamní.“ Věřil, že jestliže v socialistickém

státě odpadnou hospodářské ohledy, pro které si nechávají ženy líbit nevěru, nastane osvobození ženy, které bude mnohem mocnější pákou, jež dosáhne toho, že se muži stanou skutečně monogamní, než aby se ženy staly polygamními. Rozvod měl být nouzovým východiskem ze vztahu, v němž se manželé přestali milovat. Ne všichni souhlasili s těmito zásadami, například někteří ekonomové se obávali, že s monogamií udrží i starý rodinný egoismus, který neměl nic společného s kolektivním hospodářstvím. Lenin se nakonec rozhodl zachovat rodinu na základě monogamního manželství, ale po jeho smrti v roce 1924 rozvoj kolektivizace opět obnovil opoziční tendence. Rozpadly se miliony manželství, protože si manžel či manželka našli práci v jiném kraji a mnohdy se tito manželé nesešli, protože navázali nové sexuální vztahy, aniž by došlo k rozvodu. Tři roky po smrti Lenina zákonodárství ještě více usnadnilo rozvody a postavilo volné sexuální vztahy naroveň manželství. Manžel, který si našel jinou sexuální partnerku, neměl povinnost žádat o rozvod, stačilo jeho prohlášení u registračního úřadu. Jeho legitimní manželka dostala oznámení, že byla rozvedena. Takto se postupovalo i v případě ženy, která navázala sexuální vztah s jiným mužem. Tomuto období se říkalo „období rozvodových pohlednic“. Tento systém byl často zneužíván a vedl k rodinným a milostným tragédiím, obyvatelstvo na tyto negativní jevy reagovalo s nevolí. Snížila se také porodnost a stát měl samozřejmě zájem na tom, aby měl dost dělníků a vojenského dorostu. V roce 1936 proto vydala vláda nový manželský zákon. Rozvod byl registrován v osobních dokladech, což bylo pro rozvoduchtivé nejnejpříjemnější, a platily se za něj poplatky. Za první rozvod 50 rublů, za druhý 150 a za třetí 300 rublů, na poměry dělníka částka, kterou si téměř nemohl dovolit. Teprve v roce 1944 se rozvodová řízení v Sovětském svazu začala podobat západoevropským kritériím – rozvody se dostaly před soud, s jehož pomocí se manželé pokoušeli o usmíření. Rozvod byl povolen jen v případě, že byly domluvy málo platné. Zatímco fašistický režim rozbitím rodiny sledoval snažší cestu k podrobení národů, komunistický režim viděl v rodině původce nerovnosti a když už si byli „skutečně všichni rovni“, obával se soudržné, neprůhledné rodiny jako potenciálního podrývače socialistické morálky.

Ale pojďme zpátky do Československa roku 1949. Chtěla-li společnost zvýšit životní úroveň v krátké době dvou let, jak to předvídal dvouletý plán Gottwaldovy vlády, bylo její největší starostí, jak získat nutné pracovní síly, protože odešlo 800 tisíc německých pracovních sil z výroby a 500 tisíc pracovních sil ze zemědělství. V závodech stály dlouhé řady strojů bez obsluhy a venkov potřeboval nové pracovní síly. Splnění dvouletky si žádalo zařazení nejméně 250 tisíc nových pracovních sil a vláda i odborové organizace činily vše, aby tyto pracovní síly získaly v co nejkratší době.

Rezervy pracovních sil viděla vláda jednak ve státní a veřejné administrativě, přetížené nadbytkem úředníků, a dále mezi *ženami a mládeží*. Aktivní podíl na výstavbě měly desetitisíce žen – pracovaly ve výrobě, dopravě, v distribuci a v zemědělství.

Někteří politici se stále ještě snažili dokázat, že žena nepatří do výroby, ale že posláním ženy je být matkou a starost o domácnost. „Dělají tak přesto, že vědí, jak hospodářství potřebuje každou práci schopnou ruku a zároveň křičí, že ministerstvo zemědělství nedodává venkovu nutné pracovní síly. Lékaři se obávají, aby ženy nebyly zdravotně poškozeny některými druhy pracovního zařazení a jsou přesvědčeni, že jsou mnohá zaměstnání pro ženu nevhodná.“ (Ivor-

ba 1949). Názory jdou z extrému do extrému. Od zastánců archaických názorů, že žena se hodí skutečně jen k poslání být matkou, až po názor, že žena může dělat vše, co dělá muž. Polemiky zabírají celé sloupce novin.

Na jednu stranu ženy nemohou pracovat v tiskařství, protože hrozí otrava olovem a ohrožení plodivé schopnosti, na druhou stranu mohou pracovat v oboru tiskovém – a to mnohem nebezpečnějším – hlubotisku, kde jsou ohroženy benzenem, nebo pracují jako asistentky u rentgenu, kde je možnost ohrožení fertility (plodnosti) vyšší. Příklad si měli lékaři vzít ze Sovětského svazu, kde ženy pracují v profesích, která jsou pro české ženy tabu – například ve jmenovaném polygrafickém průmyslu byly zaměstnány většinou právě ženy.

V SSSR byla emancipace žen z hlediska zaměstnání dotazena do důsledků: ženy jsou v této zemi zaměstnávány nejen jako sazečky, ale i jako dělnice v těžebním a těžkém průmyslu, komunisté kopírující Sovětský svaz odkazují československou veřejnost na fotografie krásných žen při práci na stavbě moskevského metra, se sbíječkami v ruce a vrtačkami. Pročež se politici snaží celkem nepokrytě, totiž v zájmu společnosti, prosadit ženy v takových zaměstnáních jako je například zedník. „... Nejsou například žádné důvody proti tomu, aby se ženy učily zedníky, zvláště když víme, že těžké pomocné práce na stavbách dělají ženy velmi často i nyní. Co jsem viděl na stavbách žen nosících těžké náklady malty a cihel! Prostým pohledem laika jsem poznal, že práce zedníka na této stavbě, která se omezovala na kladení cihel, je lehčí než práce pomocnice,“ píše redaktor Tvorby 1949.

A tak se uvědomělé ženy v padesátých letech vehementně draly na místa mužů. Zednice, hornice, slévačky, jeřábnice nebyly výjimkou. Ženy lámaly pracovní rekordy a teprve postupně zjišťovaly, pro jaká povolání se jejich pohlaví skutečně hodí a jaké by měly vzhledem ke své biologické odlišnosti spíše pominout. Ty nejpracovitější ženy, které plnily plány na mnohem více než sto procent, měly šanci získat titul „úderník práce“. V roce 1949 byli oceněni např. úderníci v Pražském kraji. První úderníci byla pravděpodobně tehdy pětadvacetiletá Naděžda Bartůnková, jak uvádí časopis Vlasta (1989), a dále o paní Nadě píše: „Dala se k černému řemeslu, když republika zavolala a zvyšovala výkony z upřímné snahy vyrábět více, lépe a levněji. Tak to četla v novinách, ve výkladních skříních a nad branami továren. Nastoupila do slévárny ve Škodovce na Smíchově. Nadě vzpomíná: 'Plnila jsem normu na 200%, továrna mohla mít kus za 20 korun, ale já jsem ho dokázala udělat za deset korun. Zbývající desetikoruna měla jít na budování. Čehokoli. Na školství, zdravotnictví, dětská hřiště, to mi bylo jedno. Jenže – když jsem chtěla domů přinést alespoň tolik, co předtím, musela jsem zase přidat. Tak jsem pořád zpevňovala normu.'“

Příběh Nadi je obyčejný, námátkou vytažený ze starých novin. Žen jako ona byly desetitisíce: dostávaly čestná uznání, pochvalné dopisy, pozvánky. Po práci chodily na přednášky a se západem poslouchaly, jaké budou mít krásné nemocnice, zdravotní střediska, byty, vzorné a světlé školy. Některé coby referentky krajských odborových rad o cílech strany samy přednášely. Těžko by tehdy věřily, že jednou budou v nemocnici ležet na spartakiádním lehátku, nebo že boty budou stát polovinu jejich důchodu.

Jiná žena ve zmiňovaném článku zase vzpomíná: „Nemyslete si, že jsem měla na mysli jenom budování republiky. Kdepak! Byla jsem mladá a sama s malým synkem. Proto jsem se stala svářečkou,“ popisuje pamětnice a vzpomíná na pracovní podmínky: měla osmačtyřicet kilogramů a vosí pas, na hlavě utažený šátek a přes

něj helmu, na sobě těžkou koženou zástěru. Vzpomíná na dobu, „kdy šatna znamenala malý kamrlík s udusanou hlinou a korytem místo umývárny.“ Typické také je, že u své profese vydržela 33 let. Pracovala na detailech do tramvajových vozů, tehdy se svářelo ještě elektrodou, což pro lidský organismus znamenalo ohrožení otravou. Její práce v dílně, kde bylo 45 stupňů, vyžadovala až pětsetkrát denně stisknout svářečské kleště, což jí způsobilo zkracování šlach. V padesátých letech ještě neexistovala vyhláška, která právě ženám tuto práci nedoporučuje. A jaká je celoživotní zkušenost ženy – svářečky? „Dneska to vím přesně. Žena by neměla dělat vysloveně mužskou práci,“ říká.

Zní to docela upřímně – lehčí a kvalifikovaná práce pro ženu!

Samotné přání ženy – vybrat si kvalifikovanou práci, fyzicky méně náročnou, nejlépe v čistém prostředí kanceláře, ve školství či zdravotnictví, stálo však až na posledním místě. Pokud politika budování státu prosazovala kvalifikaci žen, bylo to z důvodu zcela prozaického: Jsou také *branné důvody*, aby měla společnost na kvalifikovaných místech ženy v lehkém i těžkém kovoprůmyslu, také v jemné mechanice, radiomechanice a v elektronice. Aby muži v případě nutnosti obrany státu mohli nastoupit vojenskou službu.

Vzorem pro otázku vhodnosti zaměstnání pro ženy byly výsledky SSSR. Výsledky západní vědecké literatury opírající se o psychotesty neměly být od samotného počátku brány na zřetel: „...Je nutno všimát si praktických výsledků, to znamená opatřit si seznam povolání a zaměstnání žen v Sovětském svazu, a podle toho zařadit i naše včleňování žen do pracovního procesu.“ Ti, co se odvážili prohodit tehdy otřepanou frází, že co se hodí pro Sovětský svaz, nehodí se pro nás, byli označeni za zápecníky a reakcionáře. Na rodiče, kteří nechtěli posílat své dcery do továren, kterým se nezdálo ani to, že by se jejich dcera měla stát kvalifikovanou obráběčskou strojů, zednicí, strojuvůdce či automechanikem, byl činěn nátlak. Po-ukazovalo se na jejich tzv. neuvědomělost, s níž ovšem zastánci těchto idejí blahosklonně počítají. Však ono se to poddá, jakoby prosakovalo mezi jejich slovy.

Byli přesvědčeni, že většina žen si je vědoma, že právo na rovnoprávnost, které nabyly, jim ukládá zároveň rovné povinnosti. Hlavní povinností po válce je práce na výstavbě. Je to práce pro skutečné blaho rodin a dětí. Čím více výrobků budou chrlit národní podniky, čím levněji se bude vyrábět, tím dříve se dostane rodinám všeho, co k šťastnému a kulturnímu životu potřebují – tj. dobrá výživa, slušné ošacení a bydlení a kulturní život ve městech i na vesnicích. Bez práce žen toho nelze dosáhnout.

„Desetitíce žen pracujících ve výrobě toto své poslání pochopily, jde ale ještě o další vrstvy žen, které mají pracovní schopnosti a mohou si svou domácnost organizovat tak, aby se mohly zapojit do práce pro všechny“, přesvědčuje čtenářky ve svém článku „Ženy do výroby nebo domácnosti?“ tehdejší redaktor.

Je pochopitelné, že takto prezentované nadšení „pro budování státu“ nesdílela každá žena, zvláště ne dívka, která se v patnácti letech rozhodovala o svém povolání. „...skoro všechny chtějí do kanceláří, nechtějí pracovat manuálně...“, píše se tedy téměř s podivem.

Rodiče i samy pracující ženy namítají, že žena v továrně ani řemesle nedosáhne žádné kvalifikace, zvláště ne té, která by měla v budoucnosti zaručit perspektivu vyššího postavení a většího výdělků. V závodech bývají většinou ženy zaměstnány jako pomocné dělnice. Jen někde, kde nejsou vedoucí podniku konzervativní, prosazují se i v provozu na kvalifikovaná místa, do té doby z tradice a z předsudků

vyhrazována mužům. Není výjimkou spatřit v kanceláři u psacího stroje muže a vedle něho stejně starou dívku, jak drhne podlahu nebo drátkuje parketovou podlahu.

Republika se snaží osvobodit ženy od unavující domácí dřiny tím, že slibuje *budování široké sítě* prádelen a správkáren prádla a šatstva, závodní kuchyně umožní stravování celé rodiny, matky malých dětí budou moci pracovat bez starostí o dítě – v roce 1946 začaly být ve velkých závodech zřizovány dětské jesle. Ještě stále se v budoucnosti počítá se zavedením kolektivních domů, které „definitivně osvobodí“ ženu od práce v domácnosti – domy, v nichž bude společná jídelna, prádelna se sušárnou a mandlem pro všechny nájemníky. Žena tak nebude muset vařit a prát, protože tyto povinnosti převezme služba k tomu určená. Další zásah zvenčí do rodiny, připomeňme si však, že právě o takových domech snil ve své knize S. K. Neumann a právě z tohoto důvodu, totiž aby oslabování rodiny pokračovalo. Popravdě však třeba říct, že o nich snili i různí světoví architekti, i když z důvodů jiných, např. Le Corbusier, který jeden takový postavil v Marseille, a architekti naši, kteří jej postavili v Litvínově.

Zatím zůstaňme u revolučního skoku, který se jeví především v rozšíření počtu *mateřských škol*. Za ministra školství Zdeňka Nejedlého bylo v Československu v roce 1946 zřízeno 1670 nových mateřských škol. V celé republice je jich tři roky po válce čtyři a půl tisíce. Ideálem je mateřská škola ve vlastní budově, vystavěná podle projektu zkušených architektů, se zahradou, hřištěm, bazénem, se světlými, vzdušnými třídami, hernami, jídelnami, koupelnou, terasou, kuchyní, bytem pro personál, s vysokoškolsky vzdělanými vedoucími, s lékařem.

Samozřejmě že realita byla zcela odlišná. Kdejaká zaměstnaná matka nemohla sehnat pro své dítě místo. Jenom 25 % měst mělo svou mateřskou školu a mnoho jich bylo umístěno v nevyhovujících prostorách.

Nejlepší a nejjednodušší bylo zřídit dětská zařízení ve zkonfiskovaných nemovitostech továrníků, jak píše Tvorba v roce 1948: „...V Novém Bydžově si pěstoval pan továrník v zimní zahradě kaktusy a jiné vzácnosti, dnes tam po obědě odpočívají batolata z jeslí – pěkně pod sklem – továrník by z nich musel mít radost. Koupají se v jeho zelené mramorové koupelně a ve veliké, dřevem obkládané hale větší děti zpívají: Sláva buď, republiko, zdráva“.

Rozmach školních zařízení vytvořil novou pracovní příležitost pro ženu, zpočátku v nich chyběly učitelky a zdravotní sestry, pedagogická fakulta pořádala prázdninové kurzy pro učitelky, z pedagogických fakult vychází několik stovek vysokoškolsky vzdělaných učitelek.

Podíl žen na trhu práce ve světě před rokem 1989. Ženy žijící v socialistické společnosti se mnohem výrazněji podílely na trhu práce než ženy z kapitalistických zemí. Statistiky z roku 1981 například uvádějí podíl pracujících žen v SRN, který činí 51 %, zatímco v NDR je to 87 %, v SSSR dokonce 94 %. Není však pravda, že by množství a kvalita vykonané práce byla finančně stejně ohodnocená jako práce mužů. Přestože zásada stejné mzdy za stejnou práci byla formálně uznávána, v praxi se neuskutečňovala, a to ani v kapitalistických, ani v socialistických zemích. Zde rozdíl dosahovaly zhruba 30%, byly tedy o něco menší než například v USA, kde měly ženy plat nižší o 40%, v Japonsku dokonce až o 50 %.

Socialismus neznal hromadná propouštění z podniků, chyběl konkurenční tlak, pracovní místa byla mnohdy udržována uměle a nezaměstnanost tedy neexistova-

la, protože každý měl státem garantované právo na práci. Člověk bez práce byl stíhán za příživnictví a parazitování na celé společnosti. Pracovní morálka, produktivita práce byla ve srovnání se Západem ubohá. Oproti tomu kapitalismus, který vytvářel konkurenční prostředí, motivoval k stále lepším pracovním výkonům. Z toho také vyplývalo, že jakmile došlo v podniku na propuštění, první často odcházely ženy, které se tak cítily diskriminovány. Stále totiž platilo a mnohdy platí stále to, o čem psal i S. K. Neumann: že výdělek ženy je pouhým doplňkem muže a že ženy představují v hospodářském životě rezervní pracovní sílu.

Základní podmínkou rovnoprávnosti žen a mužů jsou stejné šance pro získání práce. Tyto šance jsou podmíněny přístupem ke vzdělání a dále, což je aktuální i v dnešní době, uvádění rovných podmínek do *praktického života*. Poskytnutí stejných podmínek pro odbornou přípravu ženám jako mužům bylo v socialistických zemích učiněno zadost. Dívky měly možnost hlásit se na jakoukoli školu. Nebylo neobvyklé přijímání dívek na obory technického zaměření, která přesto zůstávala doménou mužů. Například školy „rodinného typu“ byly zrušeny hned po válce, což zase diskriminovalo dívky, které by se raději orientovaly na rodinu a mateřství. Takováto orientace byla ovšem pokládána za druhořadou a doháněla se v rámci tzv. „druhé směny“, po osmi a půl hodinové směně v zaměstnání mimo domov.

Na Západě byly dívky naopak směřovány na tzv. ženské obory. V důsledku toho si např. v SRN mohly vybírat jen 16 z asi 500 profesí. Překážkou na cestě k dosažení vysoké kvalifikace bylo pro mnoho dívek i chlapců na Západě nákladnost vysokoškolského vzdělání. Při omezených finančních možnostech v rodině se přednost dávala chlapcům.

V socialismu se zvyšoval počet žen mezi vysoce kvalifikovanými pracovníky, v SSSR pak především v průmyslu, kde podle předrevolučních statistik ženy tvořily 67 procent mechaniků a 40 procent pracovníků obsluhující stroje a automatická zařízení.

Ženy zastávaly v osmdesáti procentní převaze profese ve školství, zdravotnictví a službách, přičemž ve funkcích ředitelů a vedoucích pracovníků byli převážně muži.

Omyl ženy 20. století. Postavení ženy jako pracovní síly je stále mylně považováno za postavení ženy ve společnosti a co je ještě horší, za emancipaci, svobodu, osvobození.

Úloha pracovního postavení nejen žen, ale i mužů, je z hlediska života jedince přeceňována, práce je sice důležitou, ale stále jen dílčí stránkou života. Hodnotit kvalitu života jen podle toho, nakolik je ceněna práce ženy či muže okolní společností, vede k povrchnosti a ztěžuje proces vnitřního osvobození, skutečné emancipace od tlaku vyvíjeného požadavky doby 20. století, jímž jsou především peníze, které lze získat jen prostřednictvím společenského úspěchu a postavení.

Čím výše pracovník vyšplhá ve své kariéře, tím lépe je hodnocen společností, tím je uznávanější, tím více úcty si zaslouží, zkrátka „je lepším, kvalitnějším člověkem“. Člověk se s pomocí konkurenčních tlaků tomuto pohledu na uměle vytvořeném smyslu svého života podřizuje a práci často obětuje vše. Práce a peníze nejsou prostředkem jak si zkvalitnit život, ale jak ukázat společnosti svou kvalitu.

Maloměstácká, pokrytecká morálka 19. století pozvolna získává novou tvář. Moderní člověk „nemá na nic čas, protože musí pracovat“. „Čas jsou peníze“ a peníze jsou lakmusovým papírkem osobního štěstí – to je trend 2. poloviny 20. století.

Žena je obecně v tomto trendu pozadu, protože nevydělavá tolik peněz jako muž, a tím je společností její hodnota devalvována. Není-li možné změnit hodnoty ve společnosti, je snazší se jim přizpůsobit. Žena se současným společenským hodnotám přizpůsobuje v tom, že se snaží vydělat tolik peněz jako muž, a přitom hledá svou identitu.

Muž je připraven o pocity ženy, která přivádí na svět dítě, o tuto zkušenost, o tento duchovní rozměr je ochuzen. Žena má proto obecně blíže k duchovním hodnotám, blíže než k hodnotám vnějšího světa, a přesto se jim podřizuje a snaží se získat úspěch a uznání od druhých. Říká tomu osvobození.

Na této základní, povrchní úrovni jí tento boj za osvobození různé společenské systémy usnadňují či ztěžují. Víme dobře, že např. socialistické systémy přes svou snahu nezamezily tomu, aby se peníze a majetek staly fetišem, hodnotovým měřítkem kvality života. Nenanaplněná touha po majetku byla kompenzována závistí, udavačstvím, rozkrádáním státního majetku, pomluvami. Navenek byla závist a pomluva zakrývána vřelým přátelstvím, udavačství socialistickou ctí, rozkrádání bylo „hrdinským“ protestem proti „ním“, přičemž „oni“ je paranoidním označením pro jakousi moc shora, která může za vše, co člověka v životě potkává.

Práce se pro ženu stala nejen právem, ale i nepsanou povinností. Existenční jistoty zaručoval stát, což oslabilo zodpovědný přístup k vlastnímu životu: žena byla na jednu stranu osvobozena od závislosti na muži tím, že vydělávala své peníze, na druhou to nebylo její svobodné rozhodnutí, ale nutnost, protože muž by celou rodinu většinou neuživil. V socialistických státech se žena vdávala a rodila velmi brzy: V pětadvaceti už bylo podezřelé, neměla-li vlastní rodinu, či nebyla-li alespoň rozvedená. Nevyspělost a nezodpovědnost rodičů vedla k vysoké rozvodovosti, sociálním problémům, a kruh se uzavírá. Jsme opět u peněz.

Je samozřejmě zbytečné hledat systém, který podporuje nebo zamezuje procesu emancipace jak žen tak mužů, nezávislost ducha, vnitřní svoboda a tedy osobní štěstí se projeví bez ohledu na stavu peněžního konta či uznání druhých. Ale žena je stále s něčím nespokojená a protože samosebou není bytost dokonalá a nezávislá (zrovna tak jako muž), má tendence hledat svou vnitřní svobodu v systémech a globálních řešeních, která začínají chaosem, pokračují možnostmi a končí totalitou...

S čím je žena 20. století stále nespokojená. V době, kdy bylo pro ženu ze socialistických států povinností pracovat (v domácnosti a ve svobodném povolání zůstávalo jen kolem 10 % žen), žena na Západě měla sice možnost chodit do práce, ale nebyla-li na práci existenčně závislá, většinu svého času trávila doma a s dětmi a její životní náplň se od padesátých let, kdy se razilo heslo „ženy zpátky do kuchyně“ nic nezměnilo až do konce let šedesátých. Získat právo na práci a vstupovat do politického dění, bylo výsledkem tzv. první vlny emancipace.

U tohoto slova se pozastavme – objevilo se mnohokrát i u S. K. Neumanna, aniž by byl jeho význam podrobněji vysvětlen, nemluvě o tom, že jeho chápání se od té doby pozměnilo.

Římské právo jím označovalo právní jednání, kterým byla rušena otcovská moc, a to „dobrovolným propuštěním osoby jí podrobené.“ Až mnohem později se tímto slovem vyjadřuje „vymanění se z nedůstojného postavení ve společnosti“ a teprve pak se ujímá ve smyslu osvobození ženy z tradičně pojímaných rolí ve společnosti. Osvobozením ženy se jako první zabývají teoretici marxismu a je

jedním ze základních požadavků socialismu. August Bebel (zmněný i v poslední kapitole „Dějin ženy“) a další socialisté, kteří vycházejí z Engelsova pojetí, považuje emancipaci ženy za součást všeobecného *sociálního osvobození* celé společnosti. Vychází z předpokladu, že k definitivní emancipaci dojde po odstranění společenských protikladů, protože sociální závislost a útlak pochází z ekonomické závislosti utlačovaného na utlačovateli. Teprve až se žena ekonomicky osamostatní, přestane být závislá na muži, bude začleněna do výroby a bude mít stejné pracovní podmínky jako muž, bude také vychovávána stejně jako muž a rodina přestane být hospodářskou jednotkou společnosti, teprve pak, jak Bebel předpokládá, bude žena zcela emancipovaná: to je ostatně stanovisko, které zastával ve své knize i S. K. Neumann.

Jinak emancipaci pojímali myslitelé, kteří věřili v ideje buržoazní demokracie, například anglický filosof J. S. Mill (John Stuart M., 1806–1873) předpokládal, že se žena osvobodí, získá-li *právní rovnoprávnost*, tedy i právo volit, a svobodná konkurence vše časem přirozeně vyřeší.

Během století se tedy vyhranila *dvě pojetí emancipace*, která zdůrazňují různé roviny rovnoprávnosti – buď více formální, právní či více hospodářskou, ekonomickou. Právní stránka emancipace byla tedy splněna...

V socialismu byly setřeny společenské rozdíly, ekonomicky se žena stala nezávislou na muži, přesto, že stejné pracovní podmínky nebyly naplněny, ale uvnitř rodiny jí kromě role živitelky zůstala nadále tradiční role hospodyně. V kapitalismu svobodná konkurence problém postavení žen také nevyřešila. Ženy na celém světě jsou se svým postavením nespokojené dodnes – přestože mají právo na práci, právo volit a být voleny, právo přerušit těhotenství, necítí-li se ekonomicky či duševně pro splnění mateřské role, mají spoustu dílčích práv ve vztahu se svým zaměstnavatelem, například nezúčastňovat se služebních cest, pečují-li o malé dítě apod., přestože mají placenou mateřskou dovolenou a dnes dokonce po dohodě s manželem mohou péči o novorozené dítě přenechat svému muži a věnovat se kariéře.

Na druhé straně má totiž zaměstnavatel právo nezaměstnat kohokoli, kdo se mu jeví *neperspektivně*. Má právo upřednostnit muže před ženou, u níž se předpokládá, že pracovní poměr přeruší, jakmile porodí dítě, která nenastoupí do práce, když dítě onemocní. Onen předpoklad je často podložen zkušenosťmi, nedává ale rovné šance všem ženám – znevýhodňuje ty, které se rozhodly zajistit svůj život v období mateřství tak, že mohou pokračovat v zaměstnaneckém poměru za pomoci manžela, příbuzných či „dívky k dětem“ a zvládnout roli matky i pracovnice. Žena může pracovat do vysokého stupně těhotenství a v závislosti na tom, jaký druh zaměstnání vykonává, například může-li svou práci zčásti vykonávat doma, nebo je-li vázána na pracoviště, se může dříve či později vrátit do zaměstnání. Matky s dětmi a ještě více matky samoživitelky patří však dnes do sociálně nejslabších skupin a zaměstnatel musí počítat s tím, že si nebudou moci najmout „dívku k dětem“, až jim dítě onemocní, nemluvě o potížích se stanovením pracovní doby apod.

Takové ženy jsou společností diskriminovány právě proto, že se starají o její potomky. Dokazuje to nejvyšší nezaměstnanost žen matek, které žijí na hranici životního minima stanovené vládou, která však neumožňuje žádné další perspektivy a vymanění se ze závislosti na pomoci příbuzných či nefungujícího manželství. Onen předpoklad, který je podporován současným ekonomickým systémem,

se neobjevuje jen na trhu práce, ale ve většině oblastech života od ženina narození a feministické myšlenkové směry vycházejí z toho, že žena je k těmto předpokladům vychovávána.

Feminismus. Feministky kritizují především tradiční předpoklad, že dívka jednou bude matkou, proto tolik nezáleží na tom, aby byla podporována ve znalostech a dovednostech vedoucích k profesní kariéře. Feministky kladou velký důraz na způsob výchovy a dostávají se do konfliktu s otázkou, co je přirozeností dítěte, ať pohlaví mužského či ženského, do jaké míry je možné orientaci dítěte ovlivnit zásahy zvenčí, vědomou výchovou, a do jaké míry hraje při formování osobnosti roli vnitřní prožívání dítěte – tedy to, co se vymyká kontrole rodičovské autority, a rejen její.

Dále jsou feministky nespokojené s tím, že je dívka vychovávána k roli podřízené, něžné, hodné, poslušné bytosti, pečovatelky, stará se o mladší sourozence, hraje si s panenkami – ale není to tím, že přirozeně napodobuje chování své matky, protože je také žena? Dítě např. vidí, že se jeden z rodičů na druhého zlobí, když není něco v pořádku, a pak samo pociťuje určité napětí, jímž se ovšem jeho osobnost formuje. Má-li blíže k matce – přiklání se k její roli, napodobuje například řešení konfliktů jako ona, ale může tomu být i obráceně.

Každé dítě chce být milováno, a proto se snaží od útlého dětství naplňovat očekávání rodičů. Chlapec naplní očekávání tím, když se bude zajímat o auta, lézt po stromech a občas se zúčastní nějaké rvačky, aby obhájil čest svou či slabšího. Děvče zase bude více milováno, když bude „hodné“ – bude si hrát s panenkami, nebude se prát a bude pomáhat mamince v domácnosti. Snaha naplňovat tyto předpoklady vytváří v dítěti podvědomě obraz o tom, za jakých okolností bude milováno a přijímáno společností i v dospělosti.

Teprve v pubertě se začíná bouřit proti zaběhnutému řádu. Pubertální mládež tíhne k *unisexu*, k ideálům svobody a rovnosti, bouří se proti tradičním názorům a myšlení. Feminismus lze přirovnat k jakési pubertě, jeho další vlna se dostala ke slovu v letech nadmíru bouřlivých – šedesátá léta se do dějin zapsala jako desetiletí lidských práv.

Feminismus v USA. V roce 1964 prezident USA podepsal zákon o občanských právech, který zakazoval rasovou diskriminaci ve veřejných zařízeních, což znovu rozhýbalo aktivisty za občanská práva, o rok později ohlásil Martin Luther King (1929 – zavražděn 1968, duchovní, laureát Nobelovy ceny, vůdčí osobnost amer. černošského hnutí proti rasismu) kampaň za registraci voličů zaměřenou na tři miliony černochů na Jihu oprávněných k účasti ve volbách, téhož roku byl schválen zákon o volebním právu a koncem roku bylo zaregistrováno 250 000 černých voličů.

Mladí Američané, dosud vychováni v kvetoucí konzumní kultuře, se bouří proti vzrůstající byrokracii a hierarchismu na univerzitách, ale jejich zaměření se rychle změnilo v souvislosti s růstem americké angažovanosti ve vietnamské válce. Mládež symbolicky páli odvodní lístky a New Yorkem pochoduje půl milionu lidí a křičí: „Hej Johnsone, kolik jsi dnes zabil dětí?“ Někteří členové studentského hnutí však začínají být militantnější, zapomínají na své dřívější demokratické zásady o pasivní občanské neposlušnosti, hlásí se k násilí a začínají být centralizovanější.

Hlavním nepřitelem se místo univerzitního vedení stal kapitalistický imperialismus. Nová levice jako politické hnutí působila do roku 1971 a za tu dobu měla na kontě mnoho násilí, punových útoků na univerzity a vládní úřady. Řada studentů v šedesátých letech přesunula svou pozornost od protiválečných aktivit k ekologickým otázkám, jiní se od radikální politiky uchýlili k jiné formě odporu šedesátých let – k opoziční kultuře. Hippies se přiklínili k hledání svobody a identity po vzoru harvardského profesora Timothee Learyho: „Povzbud' se drogou, vnoř se do proudu a na všechno se vykašli.“

Svobodmýslnost šedesátých let posílila také tažení za ženská práva. Tak jako nová levice, i nový feminismus vycházel z hnutí za lidská práva. Studentky, které bojovaly spolu se studenty za práva menšin, si uvědomily, že i *jejich postavení je menšinové*, přesto že žen je většina (tvořily 51% populace). Betty Friedanová provedla v roce 1957 výzkum mezi svými spolužačkami a zjistila, že přes řeči o šťastných manželkách z předměstí jich většina byla ve skutečnosti nešťastná. V roce 1963 vydala knihu „Mystika ženství“ a zahájila tak novou vlnu ženského protestu. Podle Friedanové se americká domácnost středních vrstev stala „pohodlným koncentračním táborem, kde mohly ženy jen sledovat, jak se jejich individuální schopnosti rozpouštějí v atmosféře bezmyšlenkovité konzumnosti a blahobytné banality“. S Friedanovou se ztotožnily ženy z celé země. O tři roky později založila Národní organizaci žen (NOW), jejímiž cíli bylo zrušení diskriminace žen v zaměstnání, legalizace potratů a získání podpory federálních a státních institucí pro mateřské školy. Zpočátku byly feministky příliš revoluční a snažily se prosadit za každou cenu, ale už v sedmdesátých letech se feminismus rozdělil do několika proudů – od *radikálního*, který považoval ženu za lepší část lidstva, po feminismy *liberální, komplementární, zdůrazňující* jinakost ženy.

Tyto rozkoly mezi pojetími feminismu způsobily na konci sedmdesátých let stagnaci reformem. Do té doby, počátkem let sedmdesátých, NOW stihlo dotlačit Kongres a Nejvyšší soud, aby přistoupil k řešení problému rovnosti pohlaví, a tak v roce 1972 bylo univerzitám nařízeno, aby vypracovaly „vstřícné“ programy, které zajistí oběma pohlavím stejné možnosti při přijímání studentů, profesorů a ostatního personálu. Byl také zrušen zákon zakazující potraty v prvních třech měsících těhotenství.

Přes stagnaci a znechucení radikalismem okrajových feministických spolků feminismus přežil i osmdesátá léta, rostoucí politická moc a zapojení do pracovního procesu se staly jednou z nejpodstatnějších změn doby. Po roce 1976 byla polovina vdaných žen a devět z deseti absolventek vysokých škol zaměstnány, ale mnoho z nich se k feminismu nehlásilo.

Byla-li emancipace završena reformami zákonodárství, hlavním cílem všech feminisťů je dovést emancipaci do důsledků, to znamená vytvořit podmínky k tomu, aby mohla být práva naplňována v praxi, v běžném životě. Tím se vyznačují feminismy osmdesátých a devadesátých let. Kritizují vše, co se ve společnosti projevuje jen „mužsky“, protože muži řídí svět z nejvyšších pozic a podle mužského způsobu nazírání na svět se formuje vše přes politiku, obchod, zábavní průmysl až po sexualitu – neboť od té se vše ostatní odvíjí, jak dokazuje další feministický termín sexual harrasment, s nímž se setkáme o několik odstavců dál.

Feministky poukazují na to, že muž, přestože je navenek ochoten uznat ženu za rovnocennou bytost ve všech oblastech života, není schopen se s tímto novým nazíráním na ženství ztotožnit, není schopen vykořenit ze svého myšlení zastaralé

předsudky o ženách ve smyslu, že žena je jakýsi doplněk muže, bytost, která ho má zahrnovat péčí, kdykoli péči potřebuje, být mu po vůli, kdykoli má sexuální touhu, vychovávat děti a zodpovídat za spokojenost celé rodiny. Předsudky o tom, že žena není schopna logicky uvažovat, nemá nadání pro matematiku a další přírodní vědy, není schopna dobře řídit automobil, organizovat větší počet lidí a zastávat řídicí funkce, o tom, že žena je pouhá sexuální oběť a podle toho je možné se k ní také chovat.

Hnutí proti sexismu. Z těchto myšlenek usilujících o dosažení důsledné rovnoprávnosti obou pohlaví ve všech oblastech života vychází tzv. sexismus. Termín je na Západě uváděn ve všech slovnících zhruba od 70. let a vznikl spojením výrazu sex (pohlaví) s výrazem rasismus. Označuje tedy sexuální rasismus – tedy jevy diskriminující ne na základě odlišné barvy pleti, etnika a jiných vnějších znaků člověka, ale na základě odlišného pohlaví.

Podstatou sexismu je předsudek, že schopnosti, zájmy a společenské funkce člověka jsou dány jeho pohlavím. Je produktem jednopohlavní nadvlády, a to po staletí nadvlády muže nad ženou. Vládnoucí pohlaví je zvýhodňováno a privilegováno na úkor pohlaví druhého, které je udržováno v závislém postavení a považováno za „slabší pohlaví“, za *méněcenné* pohlaví. Nadřazené pohlaví omezuje jeho uplatnění podle individuálních předpokladů, přičemž se vládnoucí moc nevyhýbá ani prostředkům fyzického terorizování a mrzačení, únosům žen a nuceně prostituci, obchodu s „bílým masem“, podnes praktikované obřízce žen v Africe (o níž psal S. K. Neumann v I. díle „Dějin ženy“), domácímu násilí aj.

Uplatňování a prosazování jednopohlavní nadvlády podle feministek napomáhá rozdílná výchova mužů a žen, která každému jedinci přizpůsobuje mechanicky předepsanou úlohu podle pohlavní příslušnosti, a to tak, že systematicky *rozvíjí nebo naopak potlačuje* různé vlastnosti a způsoby chování, aby jedinec splnil svou společenskou roli. Na jedné straně posiluje poddanost a služebnost, na druhé sebepřeceňování a agresivitu potřebnou k vládě. Feministky považují tyto rozdíly za uměle vypěstované, kdežto vládnoucí pohlaví se podle nich tyto rozdíly snaží zdůvodňovat jako biologicky dané a neměnné. Systém jednopohlavní nadvlády povyšuje subjektivní orientaci vládnoucího pohlaví, tedy mužské části společnosti, na objektivně platné společenské normy. Vládnoucí moc při tom klade největší důraz na sexuální stránku podřízeného pohlaví a nutnost jeho fyzické přitažlivosti. Feministky obviňují muže, že si vyhrazují právo na výběr partnera a milostnou iniciativu, protože krása se vyžaduje jen u ženy. To podle nich vede k přehnané snaze o sebekrásnění, k úsilí líbit se mužům, což má u mužů za následek podceňování vlastního fyzického vzhledu a je to považováno za stejnou chybu, jako přeceňování fyzické přitažlivosti žen.

Oppůrci sexismu dále poukazují na to, že monopolní nadvláda mužů zabezpečuje jejich osvobození od největší zátěže týkající se reprodukce, tedy od nutnosti péče o potomstvo. Muži přenášejí tuto povinnost největším dílem na pohlaví podřízené a vštěpují mu od mládí, že pečovatelsví o potomstvo je jeho hlavním životním posláním.

Sexismus je tedy starý jako lidstvo samo.

Jsou jím protkána téměř všechna známá stará filosofická, umělecká díla a náboženská učení. V těchto formách přetrvává dodnes, poznamenává soudobou literaturu, činnost veřejných sdělovacích prostředků, show byznys. Vztahy mezi muži

a ženami, ideály „ženskosti“ a „mužnosti“, jsou pojímány podle tradičních sexistických stereotypů, jak byly formovány v duchu systému jednopohlavní nadvlády, ustupující systému rovnoprávnosti.

Za nejhrubší projev sexismu je považováno zneužívání ženské nahoty v zábavě a reklamě a předkládání ženy jako sexuálního objektu nejen mužům, ale i ženám. V současnosti se největší feministická organizace NOW, založená v roce 1966 v USA, rozhodla zajistit ženám mocnější pozice v médiích a snaží se své působení přesunout do Hollywoodu, centra filmového průmyslu a sdělovacích prostředků. Jejich cílem je vymítit sexistické projevy z televizních obrazovek a filmových pláten a ukazovat ženy v rozmanitějších podobách a v lepším, reálnějším světle. Ne tedy v extrémních pojetích obětí či naopak dominantních semetrik. Vycházejí z přesvědčení, že zábavní průmysl ovlivňuje veřejné mínění, které se ve výsledku odráží v politice. Feministické tažení na Hollywood počítá s reklamní kampaní vyzívající více než pět set tisíc členek NOW k tomu, aby usilovaly o získání zaměstnání ve sdělovacích prostředcích. V prvním čtvrtletí roku 2000 by měly být v Bostonu vyzkoušeny televizní šoty a tištěné reklamy, jejichž cílem bude ukázat feministky jako normální lidi. Poté se má kampaň rozšířit do ostatních částí USA. Reklamy by měly ukázat, že feministky vypadají jako babičky, dcery, přítelkyně. „Musíme ukázat, že feminismus není jen o ženských právech, ale o rovnoprávnosti. Při volbách může kandidátovi nebo kandidátce ublížit, když jsou spojováni s feminismem. To chceme změnit,“ nechala se slyšet předsedkyně NOW Patricia Irelandová. Není však jasné, jakým způsobem a jakými prostředky chtějí feministky svých cílů dosáhnout, i když společně, které budou veřejnosti dále ukazovat ženy podle feministek zkesleným způsobem, pohrozila předsedkyně NOW bojkotem jejich produkce. Není tento způsob prosazování zájmů v rozporu s tím, čemu chtějí feministky NOW zabránit, totiž další radikalizaci hnutí, a tím prohloubení rozdílů ve smýšlení mužů a žen, k izolaci feministek?

Hnutí proti sexismu usiluje o to, aby každé pohlaví dohonilo vše pozitivní, o co bylo v minulosti připraveno, a aby se obě pohlaví rovným způsobem dělila o zodpovědnost za své životy.

Největšího úspěchu podle feminismu zatím dosahuje toto hnutí u mladé generace ve skandinávských zemích. Skandinávské země se honosí tím, že dosáhly mezi všemi zeměmi světa největší rovnoprávnosti mezi pohlavími. Ve Švédsku jsou kvotací zvýhodňovány ženy v obsazování míst na vysokých školách. Kvotace, tj. určitý počet míst vyhrazených ženám, je však jakási blahosklonná povýšenost, která si libuje v podpoře slabých členů společnosti. Ve skutečnosti se tím ženy znevazují, protože je jim naznačováno, že by se nemohly uplatnit svými intelektuálními schopnostmi. Přitom statistiky ukazují, že právě ve Švédsku mají ženy stále nižší platy za stejnou práci, jakou vykonávají muži. Mezi vedoucími pracovníky velkých podniků je nepatrné procento žen, mnohem menší než v USA.

Hnutí proti sexismu jako feministický směr zcela opomíjí zmiňované biologicky dané odlišnosti obou pohlaví a vychází z názoru, že budoucí sociální role je podmíněna téměř výhradně výchovou. Správná nebo nesprávná výchova, svého druhu kulturní determinismus, je podle tohoto názoru nejdůležitější, genetické vlohy jsou zanedbatelné nebo vůbec neexistují. Neexistuje prý chování, které je podmíněno pouze genetickými vlohami, protože každý organismus žije v určitém prostředí. Na druhé straně však existuje předpoklad genetických dispozic, tj. určitého genetického determinismu. A tak proti tvrzení, že pohlavní diskriminace je pou-

ze výsledkem rozdílné výchovy chlapců a děvčat, stojí tvrzení, že pohlavní diskriminaci nelze považovat za skutečnou diskriminaci, nýbrž za ono odlišné chování obou pohlaví, které vychází z genetických vlastností.

Podle této teorie, která je na rozdíl od antisexistických idejí téměř identická s jevy pozorovatelnými v praxi, je například feminismem kritizovaná snaha žen líbit se mužům, přeceňování fyzického vzhledu ženy a snižování její osobnosti na pouhý sexuální objekt a z toho vyplývající podceňování fyzické přitažlivosti mužů, tedy vládnoucí moci, přirozeným chováním nutným k zachování lidského rodu. Co je podle antisexistů přeceňování a co podceňování určitých znaků? Sigmund Freud (v závěru „Dějin ženy“ vystupoval S. K. Neuman nikoliv proti němu, ale proti jeho laickému zjednodušování a hlavně zkraslování) tvrdil, že lidský život se točí kolem sexuality a nic se na tom nezměnilo a nezmení. Tento fakt je znám i všem náboženským ideologiím. „Kdo nevidí náboženský smysl erotiky, tomu uniká podstata“, říká francouzský filosof Bataille. Dnes je známo, že ženy a muži vidí svět jinými očima, sdělují si stejné věci, ale „odlišným“ jazykem, a proto vznikají nedorozumění.

Na otázku, proč je „přeceňována“ fyzická krása u žen a „podceňována“ u mužů a jak s tím souvisí lidská sexualita, naturalisté poukazují na první pohled absurdní vysvětlení: „Dvojí svět, jak ho vnímají ženy a muži (kteří podle toho jednají), závisí na počtu a velikosti zárodečných buněk, které mají obě pohlaví k dispozici... Těchto zárodečných buněk vyrábí muž miliony denně, takže jeho oplodňovací kapacita je nezměrná a trvá do pozdního věku. Muži jsou tedy rození rozhazovači, což je samozřejmě ženám známé, a proto se snaží mít kontrolu nad jejich financemi, ale i genetickými výdaji. ...je známo, že muži mohou mít několik set potomků.“ (Jaromír Janata, Dvojí svět). Ženy jsou tedy podle biologů nositelkami tzv. vzácných genetických zdrojů, jelikož množství vajíček, které za život vyprodukují a které může být oplodněno, je velmi omezeno.

Žena si proto podvědomě mnohem pečlivěji vybírá sexuálního partnera, který se svými geny v případě oplodnění podílí na vlastnostech potomka. Záleží jí více na charakterových vlastnostech než na zevnějšku. Kromě toho citová stabilita, vyzrálost, a tedy schopnost zůstat se ženou a starat se s ní o potomky nezávisí na zevnějšku. Muž si naopak podvědomě nevybírá sexuální partnerku jen podle duševních kvalit, ale i podle míry fyzické atraktivity. Má v sobě geneticky zakódováno, že své geny může rozmnožovat téměř donekonečna, na rozdíl od ženy. Žena přirozeně ví, že uspěje u muže, bude-li atraktivní, ale protože je vybíravější, chce svými vnady upozornit co nejvíce mužů – potenciálních nositelů genů jejích potomků. V době antikoncepce a možnosti interrupce, kdy se sex stal téměř výhradně prostředkem k rozkoši a kdy je zodpovědnost za případné potomstvo odsunuta do pozadí, se žena dostává v tomto smyslu s mužem naroveň. Přesto se nevzdala touhy líbit se muži, přesto v sobě cítí mateřský pud a nevzdá se dítěte, otěhotní-li s tím „nepravým“.

Psychologie namítá, že výchova nespočívá pouze v záměrném vedení, ale především v možnosti prožívat různé role, jak jsme se tu už zmínili. Je přirozené, že dcera při hře napodobuje matku a hraje si „na maminku“ a syn napodobuje otce a přejímá jeho roli, aniž by jim to přikazovala „odlišná“ výchova. Je přirozené, že muž hledá ve své životní partnerce svou matku – ženu, která o něj celé dětství pečovala a zrovna tak žena podvědomě hledá ve svém muži svého otce... Lze těžko v rámci feminismu nabádat matku, bez ohledu na to, zda má v rodině roli sub-

dominantní či dominantní, aby vychovávala svou dceru k větší dominanci a agresivě a svého syna k podřízenosti a jemnosti. Pravděpodobně napodobí děti své rodiče tak, jak sami oni uznají za vhodné a jak je nasměruje situace v rodině. Že výchova je nepředvídatelná, dokazuje mnoho případů kriminálních a narkomanů, kteří byli vychováni ve slušné, spořádané rodině a měli nejlepší předpoklady stát se úspěšnými, případy slavných umělců, kteří vzešli z rozpadlých, sociálně slabých rodin.

Pokrytectvím americké morálky k totalitě: sexual harassment (tj. v dosl. překl. sexuální trýznění, ale také stále obtěžování). K sexismu – diskriminaci na základě pohlaví, se pojí další výraz – sexual harassment, česky s posměšným zabarvením sexuální harašení. Definici sexuálního harašení znají pouze feministky, co tento termín znamená, pořádně nevědí ani americké soudy, ani Kongres nikdy neschválil zákon, který by „sexual harassment“ výslovně zakazoval. Oporou je pro justici zákon z roku 1964, který zakazuje znevýhodňování na základě vyznání, rasy, původu a barvy pleti. Slovo pohlaví se do něj dostalo na základě tlaků Národní organizace žen.

Jako první se na tento zákon odvolala čtyřiačtyřicetiletá sekretářka Carmita Woodová, která v roce 1975 odešla z Cornellovy univerzity kvůli sexuálnímu výbojům svého šéfa. Chtěla podporu v nezaměstnanosti, ale úřad práce ji odmítl, protože ze zaměstnání odešla dobrovolně a z osobních důvodů. Feministky uspořádaly demonstraci a vybízely ženy k tomu, aby o takovýchto křivdách hovořily nahlas a vždy co nejdříve. O rok později byla zveřejněna studie, která vyrazila veřejnosti dech. Devadesát procent z 9 000 dotázaných žen, se považovalo za oběti sexuálního obtěžování na pracovišti. Na případě Carmity Woodové podle svých slov prohlédla feministka a právnička MacKinnonová a „pochopila, v čem spočívá nerovnoprávnost mezi oběma pohlavími“. Napsala knihu „Sexuální obtěžování pracujících žen“, která je dnes jednou z nejvlivnějších právních knih 20. století. Rozlišují se v ní *dvě formy harassmentu*, a o toto členění se opírají soudci v soudních procesech.

Jedním z forem harassmentu je *přímé vydírání* „něco za něco“. Nebude-li se mnou podřízená spát, neumožním jí postup. Takovýchto případů projednávají americké soudy méně, protože vydírání tohoto druhu musí dokázat žalobkyně a nikde také není psáno, že k podobným taktikám nesahají ženy, aby dosáhly výhod. Mnohem častěji se před soud dostává druhý způsob harassmentu – tedy tzv. „nepřátelské prostředí“, zde totiž není nutné, a ani to nelze, dokazovat způsoby sexuálního obtěžování.

Nepřátelské ovzduší může vytvořit kolega i tím, když si pověsí nad stůl plakát s nahou ženou, nebo manželky v bikinách. Spolupracovnice může mít pocit, že je snižována její ženská důstojnost. A tak například v Berkeley odmítla číšnice obsloužit hosta, který četl časopis „Playboy“ a soud jí dal za pravdu. V roce 1986 v jednom sporu zastupovala Mac Kinnonová bankovní úřednici Michelle Vinsonovou. Její šéf jí opakovaně navrhoval schůzku, ale byl opakovaně odmítán. Nakonec se podvolila a udala, že s ním měla kolem padesáti pohlavních styků. V žalobě uvedla, že byla pod tlakem a údajně jí šéf několikrát znásilnil. Soud žalobu zamítl s tím, nepřišla ani o práci, ani nebyla přeřazena na horší pozici. Nakonec však Nejvyšší soud USA v odvolacím řízení rozhodl jednoznačně ve prospěch Vinsonové a řídil se výhradně argumentací Mac Kinnonové, podle níž může určitý druh jednání a slovních projevů vytvořit nepřátelské prostředí, a tím se porušují občanská práva postižené osoby.

Americké feministky tak dosáhly dalšího kroku: žena, která se sexuálním návrhům šéfa podvolí a dá mu najevo, že s jeho nabídkami nesouhlasí, může na něm později žádat náhradu škody. V rámci důkazního řízení se může dostat na přetřes soukromý život žalovaného, což otevírá problém dnešní Ameriky a jejího zákonodárství, které je ostře kritizováno, protože si dělá právo na souzení pocitů a myšlenek, nikoliv zlých skutků, zasahuje do nejnitemějšího soukromí jedince, a tím omezuje jeho svobodu. V tomto se prostředky feminis- mu jak docílit svého nijak neliší od totalitních systémů, které v zájmu svobody vytváří nové a nové hranice, protože nejsou schopni bez těchto hranic (a tedy ve svobodě) žít.

Prvním takovým případem, kdy se zkoumal soukromý život obžalovaného jen proto, že žalobkyně měla určitý *pocit*, který si nedokázala ochránit sama, a proto se obrátila na soud, aby její pocit rozsoudil, byl „skutek“ člena Nejvyššího soudu Clarence Thomase a jeho podřízené Anity Hillové, která Thomase obvinila, že ji sexuálně obtěžoval, když jí při obědech líčil scény z filmů a pronášel narážky, které si nedokázala vysvětlit jinak než sexuálně. Americká veřejnost se rozdělila na dvě části. Jedna, v níž bylo více žen, se přikláníla k Hilové, druhá nemohla uvěřit tomu, že se něčím podobným zabývá soud.

Jeho nejvyšší instance nakonec Thomase zprostila viny, neprokázalo se, že by Hilová Thomase sexuálně přitahovala a i jeho důkladně prošetřená minulost byla bez poskvrny. Americké feministky však Thomasovi zazlivaly, že u soudu lhal, spolu s nimi i právníčka Hillary Clintonová a její manžel Bill také.

Práva zkoumat osobní život muže, který jí údajně poškodil, využila později Paula Jonesová, a tak se do hry dostala Monika Lewinská... Americké feministky víceméně nechtěně otřáslы pozicemi „mužského světa“, ale ovlivnit politiku z nejvyšších pozic se jim nezdařilo, ani když právě Paula Jonesová nařkla prezidenta USA ze sexuálního obtěžování, protože od ní ještě jako arkansaský guvernér za jakési politické akce v r. 1991 vyžadoval orální sex. Jonesová tehdy vypomáhala v recepci a angažovala ji demokratická strana, takže Clinton byl její nadřízený. Na to, jakou psychickou újmu jí způsobil, si vzpomněla s dvouletým zpožděním a žádala dva miliony odškodnění.

Ve vyšetřování celého případu se odkryl další, v té době současný vztah se stázkou z Bílého domu, Monicou Lewinskou. Celá aféra by se však asi nerozrostla do celosvětového rozměru, nebýt konzervativního republikána Kennetha Starra, kterého intelektuálové označili za „fanatického vyšetřovatele“. A také nebýt patnácti důležitých feministických skupin, jež se k němu přidaly. Kenneth Starr, za Ronalda Reagana poradce ministerstva spravedlnosti, potom nezávislý vyšetřovatel, byl rozhodnut rozpoutat skandál a rozvést Clintonův případ do detailů, a tak ho sesadit z prezidentské funkce. Hillary Clintonová je přesvědčena, že Clinton byl obětí „obrovského pravcového spiknutí“, majícího za cíl ho zničit. Celý svět zaplavily novinové zprávy s podrobnými popisy výpovědi Moniky Lewinské „jak to má prezident rád“, rozebíraly se anatomické vlastnosti prezidentova penisu a sperma na modrých koktejlových šatech Lewinské. Prezident sklidil bouři nevole, když se ukázalo, že pod přísahou lhal, nikdo se však nepozastavil nad tím, že na takové otázky se ho nikdo nikdy neměl ptát. Nikdo se nepozastavil ani nad tím, že Lewinská vydírala Clintona, když po něm vyžadovala, aby jí sehnal lepší místo. Za sexuální harassment nebyla obžalována. Spiknutí proti Clintonovi bylo považováno za republikánské, pravcové.

Ale nebyla to pravice, kdo se zasadil o právo rozpitvát intimní životy těch, na které se ukáže. Byla to levice a feminismus především, kdo umožnil Starrovi inkviziční proces, a ironií osudu je, že sám Bill Clinton tomuto právu napomáhal. Feministky přece trvaly na tom, že protože se „nepřátelské prostředí na pracovišti“ nedá dokázat, je třeba zkoumat soukromí a minulost obžalovaného a důkazy musí záviset na podpůrném svědectví dalších žen.

Prostituce v českých zemích po roce 1989. Revoluční rok vrhl českou společnost do chaosu a dezorientace. Je zaskočena možnostmi, které jim svoboda projevu, podnikání a angažování se v politice po čtyřicetiletém duchovním a materiálním pústu umožňuje. Lidé jsou fascinováni možnostmi otevřeně hovořit o sexu, o drogách, prostituci, ekologii, fyzicky a mentálně postižených lidech.

Jsou fascinováni silou peněz.

Otvírají soukromé firmy a zjišťují, že tento způsob obživy vyžaduje jinou pracovní morálku, než na jakou byli zvyklí ze skomírajících státních podniků. Pracují víc než dvanáct hodin denně, někteří se psychicky hrotí, rozpadají se manželství, protože „manžel se změnil od té doby, co podniká, vůbec nejeví zájem o sex“ . Mnoho žen v sobě objevuje touhu něco dokázat a vrhá se do podnikání také (po roce devadesát je 21% podnikatelek se zaměstnanci), mládež studuje v cizině jazyky, dívky odjíždějí „na zkušenou“ do německých, anglických a amerických rodin pečovat o děti. Ze Západu se k nám dostává „now how“ na všechno – počínaje manažerskými kurzy a techniky správného líčení konče.

Do popředí zájmu se mimo jiné dostává ženská krása a sex. Fetiš konzumu, uvolnění mravních norem, otevření hranic ze Západu přinášející obousměrný sex-turismus, silný generační ročník sedmdesátých let (který vstupuje do období sexuální atraktivnosti), finance v rukou muže, rozpady manželství a také zrušení zákona o příživnictví, vyústily v boom prostituce.

Zahraniční módní a reklamní agentury objevují „krásu slovanského typu“ a pořádají stovky konkurzů. Většinou využívají naivity mladých dívek, které často více než krásou, jež by mohla uspět na titulních stránkách světových módních časopisů, vynikají nízkým sebevědomím, chudobou a vidinou slávy a peněz. Většina „módních agentů“ jsou však podvodníci, kteří se rekrutují z řad obchodníků s bílým masem – využívají nezkušených dívek k pornografii a prostituci. Oslovují je na ulici, pod záminkami obchodních jednání zvou na večeře a za to očekávají noci plné vášně.

Do prostituce jsou zainteresovány nejširší lidové vrstvy, roste nejen počet prostitutek, ale také rozmanitost služeb, které se ve své podstatě sice nemění, ale dnes dostávají nové a modernější formy, než byly ty, o nichž psal S. K. Neumann: Různé erotické a masážní salony, obchody s peep show, diskotékové bary „jen pro zvané“ movité zákazníci. Množství nabízených služeb, příliv zájemkyň o finančně výnosnou práci zvýšil konkurenci a ještě více z vulgarizoval způsob nabízených služeb. Nejméně úspěšné prostitutky konkurence vytlačila do ulic a na dálnice. Sexuální nabídka se záhy začala řídit způsobem typickým pro tuto oblast: do rukou jí vzali pasáci. Těm ženy odevzdávají část svých příjmů, ale nejsou jediní, z vyčelovaných peněz žijí pasáci i několik osob, je proto logické, že prostitutka sama dostává nejméně.

Počátkem devadesátých let se noviny hemží inzeráty na práci tanečnic, hostesek, společnic, barmánek, modelek a hereček, slibují vysoké výděvky a skvělé za-

cházení, podobně, jako jsme to mohli číst v Neumannových „Dějínách ženy“. Stovky dívek poté, co odjely za tímto úžasným jobem, do Německa, Itálie, Řecka a dalších zemí na místě se zděšením zjistily, že se jedná o práci prostitutek. Jenomže už bylo pozdě – z „hodných agentů“ se stali ozbrojení mafiáni, sebrali dívkám pasy a pod drogami a násilím je nutili k prostituci. Každá čtvrtá prostitutka v Německu pochází z východní Evropy, především z Ruska, České republiky, Polska, a Balkánu.

Žena, která pod hrozbami a bitím přežívala několik měsíců i let, zvykla si na ponížení a podařilo-li se jí utéct do Čech, pokračuje v prostituci dál. Má posunuté hodnoty, trpí psychickými poruchami a není schopna se zařadit do normálního života. Mnoho žen je dosud nezvěstných, mnoho jich ale také odchází za prostitucí vědomě a dobrovolně, a nemusí chodit daleko. Ve velkoměstech má možnost pracovat v erotických salonech, ovšem je-li dost atraktivní a schopná vykonávat vyžadované služby, ulice je však pro ni zóna nebezpečná, své pozice si zde hlídá konkurence v podobě pasáků, kteří drží v područí i několik prostitutek najednou. Často jsou to stejné nešťastnice jako ony podvedené dívky „na inzerát“ – bez dokladů, pod vlivem drog a násilí. Pasáci si je prodávají mezi sebou, komunikace s „normálním“ světem je pro ně velmi obtížná a riskantní, jelikož jsou pod neustálým dohledem, žijí v neustálém strachu, že si je jejich pasák najde a jejich životní podmínky se ještě zhorší.

Co činí z ženy prostitutku? Psychologové pracující s těmito ženami a street-workři, kteří situaci prostitutek mapují přímo v terénu, se shodují na tom, že je to nízké sebevědomí, nevzdělanost a ekonomická neúnosnost jejich situace. Zastánci feminismu dodávají, že jejich závislost a podřízenost muži za cenu absolutní ztráty vlastní důstojnosti vychází z výchovy, která je podmíněná nejen rodičovskou péčí, ale i celospolečenským klimatem, v němž je mimo jiné normou, že ženské tělo slouží k ukojení mužského sexuálního pudu.

V postkomunistické době je žena společensky handicapovaná, – úspěch a moc financí ji válcuje. Je totiž pasivnější, méně dravá, méně orientovaná na společenskou prestiž než muž. Prohlubují se nedorozumění mezi manželi, zvláště tam, kde se manžel vydal za úspěchem v podnikání. Na ženě zůstávají důsledky selhání rodiny a vztahů, má-li děti, má menší šance najít si práci. Rozvedené ženě na Západě se sníží společenský statut, u nás se však ocitá na hranici bída. Nezbyvá jí nic než ponížené ženství. Protože nemá sebevědomí, nemá sebejistotu.

Sebejistotu ve světě, kde vládou peníze a mužská žádostivost, je pro ni nejněsnější nalézat tehdy, když jí někdo potvrdí, že je schopná, krásná, úžasná. Nejsebevědomější a nejsvobodnější ženy nepotřebují potvrzení od nikoho, proto se nemusí například ani krášlit. Těm nejubožejším může vlastní hodnotu potvrdit až teprve mužova ejakulace. Cítí se pak schopné a úžasné.

Především prostitute a násilí páchané na ženách, tato nejpalcivější témata, jsou předmětem zájmu českého feminismu.

Feminismus v českých zemích po roce 1989. Feminismus v americkém stylu se v Čechách neujal. Akademicky se jím zabývají ženy (a velmi málo mužů z intelektuálních kruhů) studující katedry sociálních věd. Ženským otázkám se v současnosti v ČR věnuje několik organizací, jmenujme alespoň některé: ProFem, Ia Strada, Bílý kruh bezpečí, Gender studies.

České ženy přijímají feminismus velmi vlažně, přestože průzkumy potvrdily, že s některými názory souhlasí a pro většinu mají „ženské otázky“ existenciální charakter.

Nicméně většinou nemají zájem organizovat se a veřejně poukazovat na jevy, které se jim nelíbí. Žily čtyřicet let ve státě, který přebíral zodpovědnost za jejich existenci tím, že snižoval závislost žen na jejich manželech a různými mechanismy, zvláště ve formě různých dávek, zvyšoval závislost na něm samém. Ženy nebojovaly za svá práva jako ženy na Západě, byly organizované samotným státem, ne ve spolcích: komunisté například po válce rušily ženské spolky, protože je považovaly za buržoazní přežitky. Z moci státu vznikl Svaz československých žen, jehož hlavní náplní bylo zúčastňovat se obřích sjezdů a udržovat ženy v blahé nevědomosti zaštitěné „pokrokovým smýšlením“.

Západní feminismus je pro české ženy tedy příliš ideologický a vidí v něm tendence hledat jednotné řešení ženské otázky pro ženy celého světa, což jejich konkrétní problémy neřeší. Mezi odpůrkyně feminismu nepatří jen ženy, které jsou smířeny s tím, že nejsou příliš šťastné a svůj osud přijímají se slovy „to je úděl ženy“, ale i ty, které si tzv. „ženskou otázku“ vyřešily samy a po svém. Zaujímají vysoká postavení (lékařky, ředitelky velkých firem, uřelkyně) a zvládají nejen kariéru, ale i rodinu. Třicetiletá manažerka mezinárodního festivalu a matka dvou dětí říká: „Jsem velkou odpůrkyní feminismu. Vadí mi jeho zatvrzelost a fakt, že se pak muži bojí k ženám přiblížit.“ Jiná žena, majitelka velké kosmetické firmy, zase zastává názor, že feminismus je jako nadstavba, kterou se mohou zabývat ženy, které nemají jiné starosti. Náčelnici štábu stíhací letky feminismus připomíná přehnanou komedii, která u nás nemá velký úspěch, ale souhlasí s tím, že diskriminace žen v povolání u nás existuje.

Vůči západnímu feminismu mají výtky i zasvěcené české feministky, kterým se nelíbí jeho levičácké zaměření a tendence „orientované na socialismus, kterého my jsme se právě zbavily, a jejich (tj. západních feministek) kritika západní demokracie nás znejišťuje, neboť to je cíl, kterého chceme teprve dosáhnout, zatímco ony ho kritizují,“ vysvětluje ve svém článku „Má feminismus v Čechách šanci?“ socioložka a uznávaná feministka Jiřina Šiklová. Dále je toho názoru, že „nedorozumění způsobuje i to, že mnohé západní feministky se domnívají, že socialismus našel řešení rovnoprávnosti žen a že pád socialismu vlastně ženy 'hodil zpátky' do minulosti. Vytýkají nám, proč nebojujeme za zachování 'výdobytků' socialismu, které tehdejší stát uštědřil ženám“. Za ony výdobytky považují západní feministky možnost získat stejné vzdělání jako muži a pracovat i na stejných pozicích, a tím dokázat, že jsou ženy stejné jako muži schopné a tedy dokonalé. V postkomunismu si však lidé váží více svobody podnikání a svobody slova, než „mantinelů“, které stanovoval socialistický systém.

Pracovní diskriminace. Českých žen se nejpálčivěji dotýká diskriminace v zaměstnání. Ta začíná při hledání práce na inzerát. Inzerenti v nich jako hlavní kritérium pro novou pracovní sílu udávají: 1. pohlaví, 2. věk, 3. atraktivitu, 4. rodinný stav, teprve pak následuje výčet schopností a zkušeností. Příklad takového inzerátu: „Hledáme atraktivní, bezdětnou ženu ve věku 20 až 25 let do recepce, znalost PC, dvou světových jazyků, příjemné vystupování podmínkou.“ Při osobních pohovorech, ověřujících perspektivnost budoucí zaměstnankyně, jsou na prvním místě otázky typu: Máte děti? Kolik máte dětí? V jakém jsou věku? Pokud se se ženou po první sérii dotazů rovnou nerozloučí, pokračuje dalším průzkumem soukromí: Jste vdaná? Kdo vám bude hlídat děti, když onemocní? Jak často bývají nemocné? Je-li žena svobodná a bezdětná, zaměstnavatel se bezostyšně ptá: Hodláte se v nejbližší době vdát? Založit rodinu?

Jeden hlas za všechny: „Ve svých dvaceti osmi letech jsem už asi stará a neperspektivní, protože jakmile se dozvědí, že mám malé děti, zavírají přede mnou zaměstnavatelé dveře,“ říká matka dvou dětí, která hledá práci tři roky. Problémem starších žen, ale i mužů, je nižší vzdělanost a nezkušenost v nových oborech a technologiích, které přináší stále zrychlující se pokrok. Nejnhůře jsou na tom lidé po čtyřicítce, kteří většinu života pracovali u jednoho státního podniku a nejsou zvyklí učit se novým věcem.

Mezi sociálně nejslabší však patří kromě důchodců rozvedené matky se středoškolským vzděláním s dětmi v předškolním a školním věku, které i několik let hledají práci, jež by zajistila výdělek vyšší než životní minimum. Například matka samoživitelka s dvěma dětmi, jedním předškolního a druhým školního věku, žije z přídatků na děti, které činí kolem 3 000 Kč, z alimentů 2 000 Kč, které jsou často v praxi z manžela nevyzmatelné, a ze sociálních dávek, protože po půl roce nezaměstnanosti nemá nárok na podporu v nezaměstnanosti. Živí tak sebe a dvě děti ze 7 000 měsíčně, platí-li manžel alimony. Tyto peníze sotva stačí na nájem, energii, stravu, ošacení, chodí-li děti do školy, různé školní výdaje. V její domácnosti není ani tak běžná věc, jako je rychlovarná konvice, a o návštěvě kina, divadla nebo restaurace si může nechat zdát.

Jaké perspektivy tyto ženy mají: requalifikovat se na atraktivnější obor, přičemž kurzy různých kvalit stojí od 5 000 do 20 000 Kč, netrvají méně než 12 měsíců, jsou jen ve velkých městech a jejich absolvování, byť potvrzené razítkem, vůbec nezaručují přijetí do zaměstnání, dále začít podnikat, ovšem ze sedmi tisíc měsíčně se potřebný počáteční podnikatelský kapitál dává dohromady těžko. Další a největší nadějí, jak vyřešit životní situaci nezaměstnané matky, je najít si partnera, který jí pomůže ze samoty a z finančních problémů. V oblastech s nejvyšší nezaměstnaností zaznamenávají porodníci vysoký počet mladých žen, které neudávají jméno otce. Několik jich potvrdilo domněnku sociálních pracovníků, že mateřstvím řeší pocit nepotřebnosti, protože delší dobu nemohou sehnat práci, což přispívá k jejich nízkému sebevědomí, a krom toho získají od státu vyšší sociální dávky.

Ideál krásy konce tisíciletí. Žena, která teprve hledá svou identitu, svou úlohu ve společnosti, a balancuje mezi profesní kariérou a svým mateřským posláním, mezi extrémní sexuálními rolí danými společenskými tradicemi, je *snadněji manipulovatelná*. Víc než muž, který je ve svém postavení mnohem vyrovnanější.

Vědí to mediální magnáti, lidé pohybuující se kolem módy, kosmetické firmy, tvůrci reklamy. Žena je v těchto sférách hlavním konzumentem, klíčovou kupní silou.

Media vytváří zvláštní ženský svět, zrovna tak jako svět dětský a mužský, ženský však převažuje, protože obchodní strategie vychází z toho, že právě žena je „stále s něčím nespokojená a chce něco měnit“, a je tedy přístupná všemu novému, co jí dává naději. Stává se snadněji obětí vrtkavé módy a nových trendů, zdravým životním stylem počínaje a oblékáním konče. Pro tvůrce reklamy, zábavního průmyslu a módy je navíc žena jako sexuální symbol prostředníkem ke komunikaci s mužem: například ženské vnady propagují nejnovější modely automobilů, pánskou kosmetiku, alkohol. Všechny tyto světy, přestože se prolínají, však existují samy pro sebe, samoúčelně, v neprospěch všech, kteří se na nich podílejí svým způsobem myšlení.

Ideální obraz ženské krásy se v kontextu s historií za posledních padesát let příliš nezměnil a nejvíce ho poznamenala ženská emancipace a její pojetí. Módu posledních dvaceti let charakterizuje svoboda ve volbě stylů, směr gotiky, romantiky, exotiky etnických menšin a náboženských směrů a dekadence, která zatím končí u poloodhalených řader v průsvitných blůzách a v rámci rekreace u rozšiřujícího se zájmu o nudismus.

Šedesátá léta, kdy byla emancipace ve fázi vyrovnání se mužům a snahy potlačit duševní i fyzické rozdíly, kdy se mládež bouřila proti všemu starému, se žena začínala oblékat jako muž, kalhoty se prosazovala nejen ve sportu, ale i v zaměstnání a ve školách, mládež se obracela k uniformitě džínsů stírajících společenské, pohlavní, národnostní a generační rozdíly. Provokativní vlna zájmu o sex naopak přinesla ochalování zad a hrudníku, minisukně, jejichž délka se v průběhu desetiletí pohybovala od poloviny stehna do proužku zahalujícího jen to nejdůležitější.

Obecně ideálními ženskými tvary od šedesátých let zůstávají ty, jež jsou prosty kyprosti a oblouky a vyznačují se nevyspělou postavou, „křehkou chlapečností“, v posledním desetiletí navíc ovlivněnou myšlenkovou destrukcí ve výstřelcích módních vizážistů.

Ti ideál krásy předurčují výběrem na kost vyhublých modelek, které se po přehlídkových molech plouží jakoby byly pod vlivem drog, a jejichž běloskvoucí líčení zdůrazňuje vyhublost a kruhy pod očima a zářivé barvy vlasů v odstínech od oranžové po modrou. Tato unylá, polomrtvá *image* stojí v ostrém protikladu proti erotickému průmyslu a pornografii, jejíž zbraní je stále typ „ženy *sexonby*“ s pevnými oblými tvary, s opálenou pletí a zdůrazňující velká ňadra a smyslné, plné rty. Sexsymbolem je dlouhonohá, prsatá blondýna s modrými očima.

Dalším trendem je návrat k přírodě, *ekologické smýšlení*, jehož opět využívají kosmetické firmy a zaměřují se na zdraví, mládí, přirozenou krásu, přičemž ke své propagaci opět používají modelky, jejichž vzhled je pro obyčejnou ženu nedosažitelný a pro ně tedy nepřirozený. Propagují nejnovější kosmetické přípravky, které se předhánějí ve schopnosti zahlazovat vrásky, zmírňovat vlivy slunečního, ultrafialového záření a líčení, „které není na tváři poznat“.

Elixírem mládí se stávají plastické operace upravující uši, ochablá oční víčka, nosy, tvarující prsa do žadaného vzhledu a další chirurgické zákroky, jež vyhlazují vrásky, stahují ochablou plet, odsávají z těla tukové polštáře. Znakem zdraví a společenského úspěchu je zlatistvě hnědá, opálená plet, čehož lze v zimě dosáhnout pod solárii, jejichž majitelé „zaručují“ zdravotní nezávadnost v souvislosti s nebezpečím rakovinnotvorných nádorů. Ženy za honbou dosáhnout představy o tom, jak mají vypadat, vystavují svůj organismus nebezpečí drastickými *dietami*, což se projevuje novodobou psychickou motivací mladých dívek při poruchách příjmu potravy, jako je anorexie a bulimie, vedoucích často k totálnímu vyčerpání a smrti.

Vizážisté při tom vymýšlejí stále nové a nové způsoby, jak vylepšit nebo změnit, co příroda ženě nadělila či nenadělila. Novým hitem pro marnivé ženy se stává „prodlužování vlasů“, které spočívá v tom, že na pravé, krátké nebo řídké vlasy se našijí vlasy nové, „pravé“, ale od jiné ženy, vizážisté vydělávají i na nalepování umělých nehtů, umělých řas, a jejich trvalé barvení. Ženy podstupují techniky trvalého mejkapu spočívající v povrchové *tetáži* zdůrazňující tvary a barvu rtů, očí, obočí i celých ploch. Za to všechno platí a věří sloganům, které tyto technologie zahrnují do roušky přirozeného vzhledu a trvalého mládí. Ti, kteří na „návratu

k přírodě" vydělávají, apeluji na ženské sebevědomí ve smyslu: Zvýšíte si sebevědomí, když si koupíte přípravek, který vám umožní vypadat tak, jak chcete. To co chcete vy, je přece vaší přirozeností.

Sebevědomí je však složeno ze slov „sebe“ a „vědomí“, uvědomění si sebe sama, přijetí sebe sama. Hledá-li žena přijetí ve svém okolí, nachází pouhou sebejistotu. Taková žena bude vždy obětí svých vlastních iluzí o tom, jaká by měla být a jaký by měl být svět kolem ní.